

## KI KIVEL (NEM) HÁZASODIK? A PARTNERSZELEKCIÓS MINTÁK VÁLTOZÁSA AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN ÉS A TÖRTÉNETI IDŐBEN\*

### Bevezetés

A különböző társadalmi csoportok tagjai közötti házasságot – hasonlóan a nemzedékek közötti mobilitási mintákhoz – a rétegződéssel foglalkozó kutatók a társadalom nyitottsága, illetve zártsága egyik indikátorának tartják. Nyilvánvaló, hogy ha a házastársak kiválasztása véletlenszerű lenne, az gyakorlatilag a rétegek/osztályok közötti távolságok megszűnését jelentené. Vagyis a házassági minták vizsgálata a rétegződési folyamatok vizsgálatának integráns részét alkotja. A társadalmi tagozódással foglalkozó szakirodalom homlokterében annak a kérdésnek a megválaszolása áll, vajon hogyan formálódnak, alakulnak a különböző csoportok közötti határok. A témával foglalkozók érvelése szerint a házaspárok társadalmi pozíciója közötti korreláció ugyanúgy értelmezhető, mint a szülők és a gyermekek társadalmi jellemzői közötti asszociáció (Sorokin 1927; Berent 1954; Lipset–Bendix 1959; Hout 1982).

A házassági *homogámia* és *heterogámia* (a hasonló, illetve a különböző társadalmi jellemzőkkel bírók közötti házasság) vizsgálatának hagyománya a második világháború előttre nyúlik vissza. Már ezek a korai elemzések is azt mutatták, hogy meglehetősen erős a házasságok társadalmi jellemzői – vallása, származása, iskolázottsága, foglalkozása – közötti kapcsolat szorossága (Hunt 1940; Burgess–Wallin 1943). Az ötvenes évektől a nemzedékek közötti mobilitás vizsgálatával párhuzamosan tovább folytatódott a házassági minták tanulmányozása. Az eredmények a háború előttiekkel egybecsengőek voltak.

A magyar statisztika a házastársakkal kapcsolatos adatok közlésében messze megelőzte az országok nagy részét. Az első ilyen típusú információk a partnerek foglalkozási helyzetére vonatkozóan állnak rendelkezésre, és az 1896. évi népszámlálás budapesti kötetében találhatók (Thirring 1898). A 19. század végi fővárosi házaspárok között meglehetősen magas volt a foglalkozási szempontból homogámok aránya, és ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy ez a vizsgálat csak a budapesti párokra terjedt ki, akik közül hiányoztak a mezőgazdasági foglalkozásúak, akkor a homogám házasságok hányada minden valószínűség szerint egy országos minta esetén még magasabb lett volna. A házassági homogámia vallási hovatartozás szerint még ennél is erősebbnek bizonyult: a 20. század elején a párok mintegy kilencven százaléka tartozott ugyanahhoz a vallásfelekezethez, bár a vallási értelemben vegyes házasságok aránya később folyamatosan emelkedett (Szél 1933). Az 1948–60

\* Ez a tanulmány a szerző *Ki mikor kivel (nem) házasodik? – A párkapcsolat-formálódás és a partnerszelekció változása az egyéni életútban és a történeti időben* című PhD-disszertációjának a része (témavezető: Róbert Péter). Elkészítését a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatta.

közötti időszakban valamelyest növekedett a különböző társadalmi-foglalkozási rétegek közötti házassági mobilitás, ami értelemszerűen a homogámia indexének csökkenéséhez vezetett (Vukovich 1962). Ez a tendencia folytatódott a későbbiekben is, egészen a nyolcvanas évek közepéig (Andorka–Harcsa–Kulcsár 1975; Kulcsár 1978; Harcsa–Kulcsár 1986). Andorka (1991) azonban ettől némileg eltérő következtetésre jutott a házassági minták társadalmi rétegek szerinti elemzésekor. Eredményei szerint a társadalmi-foglalkozási csoportok némelyikében (vezetők, értelmiségiek, szakmunkások) erősödött a homogámia a nyolcvanas évek első felére, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a házassági viszonyok elemzésekor a szintetikus mutatók mellett elengedhetetlen a rétegspecifikus vizsgálat. Az iskolázottság szerinti házassódást illetően szintén viszonylag magas a homogámia mértéke. A hetvenes évek elején a házaspárok 64 százalékának volt az iskolai végzettsége azonos (Cseh-Szombathy 1979), míg tíz évvel később az iskolázottsági szempontból homogám párok aránya 52 százalék volt (Harcsa–Kulcsár 1986). Ezek az adatok jól mutatják, hogy az azonos iskolai végzettségű férfiak és nők a párválasztáskor elsősorban egymást preferálják.

A fentebbiekben idézett munkáknak azonban volt két „gyengéjük”. Egyrészt csak a házasokra, illetve a partnerkapcsolatban élőkre koncentrálnak vizsgálva a házassági homogámia/heterogámia történeti tendenciáit, tehát nem számoltak a nem házassodással, illetve a partnerkapcsolat elhalasztásával mint egy lehetséges döntéssel. Másrészt nem a különböző élettörténetekbe ágyazottan vizsgálták a partnerszelekciós mechanizmust. Ebben a tanulmányban mindkét vonatkozásban továbblépünk. Ez azt jelenti, hogy olyan modelleket építünk fel, amelyeknek a függő változója a különböző típusú házasságkötés esélye a nem házassodáshoz viszonyítva; magyarázó tényezőit pedig az egyének különböző „történetei” – családi hátterük, iskolai életpályájuk – jelentik. A következő kérdésekre keressük a választ:

- 1) Milyen mértékben „hajlamosak” a különböző iskolázottságú egyének arra, hogy hozzájuk hasonló képzettségű társat válasszanak?
- 2) Hogyan befolyásolja a végzettség alapú partnerszelekciót a származás?
- 3) Milyen összefüggések fedezhetők fel az intergenerációs mobilitási tapasztalatok és a házassági mobilitás között?
- 4) Miként befolyásolja a házassági piac összetétele a partnerszelekciós preferenciákat?
- 5) Eltérnek-e a férfiak és a nők párválasztási elképzelései?

Kutatásunkat a KSH 1983. és 1992. évi társadalmimobilitás-felvételének adatain végezzük. Egy olyan adatállományt készítettünk, amely tartalmazza mindkét vizsgálat adattömegét oly módon, hogy csak azok a személyek szerepelnek az adatfájlban, akik 1983-ban, illetve 1992-ben 70 évesnél fiatalabbak voltak.

Elemzésünket csak az *első* párkapcsolatok vizsgálatára szűkítettük, amelyet az indokol, hogy a partnerszelekciós minták nagyon különbözőek lehetnek aszerint, hogy hányadik együttélésről van szó (Jacobs–Furstenberg 1986). A házasságok mellett az élettársi kapcsolatokat is elemezzük. A két párkapcsolati formát azonban nem tudtuk szétválasztani, egyrészt azért, mert az 1983. évi felvételben erről nem volt információ, másrészt a nem házasságok együttéléseknek az itt vizsgált időszakban való alacsony elemszáma miatt.

## Házassági homogámia/heterogámia: elméleti megfontolások

A partnerszelekciós mechanizmusok vizsgálatakor három dimenzió figyelembe vétele szükséges. Az első azokra a *preferenciákra*, elvárásokra vonatkozik, amelyekkel a házastársat kereső személy megfogalmaz potenciális partnerével kapcsolatban. A második az úgynevezett „*harmadik fél*” hatása, amely annak a társadalmi csoportnak a viselkedést befolyásoló szerepét takarja, amelybe a házasulandó egyén tartozik. A harmadik vizsgálati dimenzió pedig az a *házassági piac*, ahol a hajadon nők és nőtlen férfiak partnereiket keresik. A következőkben az ezen dimenziókkal kapcsolatos elméleti megfontolásokat tekintjük át.

### *A preferenciák*

A partnerszelekciós döntések a házassági piacon történnek, ahol a házasodni vágyó férfiak és nők egyrészt „bemutatják” saját erőforrásaikat, amelyek alapján vonzóvá válhatnak mint potenciális partnerek; másrészt „értékelik” az ellenkező neműek különböző tulajdonságait, amelyek alapján kiválasztják jövőbelijüket. A bemutatandó és értékelendő tulajdonságok sokfélék lehetnek, a társadalmi rétegződéssel foglalkozó szociológia azonban elsősorban a különböző gazdasági, kulturális erőforrásokra – származás, iskolai végzettség, foglalkozási státusz, anyagi helyzet – koncentrál, és ezek szerepét vizsgálja a házasodási döntésekben. Így teszünk mi is, amikor a társadalomgazdasági és kulturális jellemzők mentén mutatjuk be a partnerszelekció lehetséges mintáit.

### **A társadalomgazdasági erőforrások**

A társadalomgazdasági erőforrások azok a javak, amelyek biztosítják a család „jó életét”. A „jóllét” alapvetően háztartási szinten értelmezhető: a család minden tagja hozzájárul növeléséhez és mindenki élvezi áldásait is. Ebből következően a házaspár felek gazdasági státusza, jövedelme növeli (esetleg csökkenti) partnerük gazdasági társadalmi státuszát is – azáltal, hogy befolyásolja az egész család életszínvonalát. Vagyis a házasság előtt állók oly módon (is) próbálják jövőbeni gazdasági pozíciójukat kedvezőbbé tenni, hogy a lehető legvonzóbb karrierkilátásokkal, társadalomgazdasági erőforrásokkal rendelkező partnert keresik meg és kötnek vele házasságot. Ennek a „versenynek” az eredményeként a legvonzóbb tulajdonságokkal, a legtöbb erőforrással bíró potenciális partnerek egymást fogják választani, míg a szerényebb adottságúak előtt három választási lehetőség marad: vagy nem házasodnak meg, vagy elhalasztják házasságkötéseiket egy olyan életszakaszra, amikor már kedvezőbb gazdasági kilátásaiknak több bizonyítékát tudják adni; vagy egymást választják, növelve ezzel a homogámia nagyságát a társadalmi hierarchia alján is.

Természetesen az ilyen típusú „házassági verseny” belső mechanizmusai időszakról időszakra változhatnak egy adott társadalomban, és alapvetően a nők szerepével – illetve annak átalakulásával – függenek össze. Amikor a házasság gazdasági alapja a családon belüli munkamegosztás, amelynek keretében a férfiak „feladata” a pénzkeresés, a nők pedig a háztartási munkavégzés keretében tudják a leggyorsabban hatékonyabban kamatoztatni erőforrásaikat, a legjobb partnerválasztási stratégia



kedvező jövedelemszerzési potenciál (férfiak) „kicserélése” a háztartás „menedzselésében” használható tudásra (nők) (Becker 1974, 1981). Más szavakkal, egy ilyen típusú „házassági alkuban” a férfiak munkaerő-piaci, foglalkozási státuszukat és a nők egyéb erőforrásaikat – fizikai vonzerejüket, származásukat, kulturális aktivitásukat – „bocsátják áruba” (Jacobs–Furstenberg 1986). Ez a megközelítés kimondatlanul is azt feltételezi, hogy a „verseny” igazán csak a hajadon nők között folyik, akik megpróbálják megkeresni maguknak a lehető legjobb gazdasági státusszal rendelkező férjet. Feltételezhetjük azonban, hogy ez a párválasztási mechanizmus az elmúlt időszakban jelentősen átalakult. A nők egyre nagyobb munkaerő-piaci szerepvállalásával, képzettségük, foglalkozási státuszuk és az ebből következő jövedelemszerzési potenciáljuk növekedésével egyre hatékonyabban képesek hozzájárulni a család anyagi-gazdasági fejlődéséhez. Ebből viszont az következik, hogy a hajadon nők társadalomgazdasági erőforrásai legalább olyan fontos szerephez jutnak a házassági alkufolyamat során, mint a férfiakéi. A feleség humán tőkéje – iskolázottsága, munkapiaci szerepvállalása – hozzájárulhat a férj foglalkozási, gazdasági sikerességéhez egyrészt azért, hogy jól hasznosítható információkhoz, kapcsolatokhoz juttatja őt hozzá, másrészt a feleség által a háztartásba hozott jövedelem mintegy biztosítékul szolgálhat a férj hosszú távú céljainak érvényesítéséhez. Nyilvánvaló az is, hogy a nők munkaerő-piaci szerepvállalása nemcsak a gazdasági szükségszerűség következménye, hanem egy olyan, a nők részéről felmerülő kíváncsiság, ami a kvalifikált, kedvező karrierkilátásokkal rendelkező (potenciális) feleségek tömegeit „csábítja” a munkapiacra, s ezzel hozzájárul a nők társadalomgazdasági erőforrásainak a házassági alkufolyamatban játszott szerepének erősödéséhez (Davis 1984).

### A kulturális jellemzők

Amíg a társadalomgazdasági erőforrások figyelembevételével egy olyan partnerszelekciós mechanizmus adódik, amelynek lényege, hogy a házassági piac szereplői – saját jellemzőiktől függetlenül – a lehető legjobb erőforrásokkal rendelkező házastársat találják meg – tehát egy „versenyről” van szó –, addig, a kulturális tőkéen alapuló partnerszelekció a „hasznót a hasonlóhoz” elvre épül. Az értékekben, a gondolkodásmódban, a véleményalkotásban meglévő hasonlóságok hozzásegítenek ahhoz, hogy megértsük egymás viselkedését; az ízlések azonossága lehetővé teszi a közös elfoglaltságokat, a közös időtöltést; a világról alkotott „tudás” hasonlósága megteremtí a közös gondolkodás és világlátás lehetőségét.

A szociológiai irodalomban elterjedt kulturális tőke fogalma kitűnően alkalmazható a házassági minták elemzésénél is (DiMaggio–Mohr 1985). Mivel a kulturális hasonlóságok személyes vonzerőhöz vezet(het)nek, elengedhetetlen feltételei magának a megismerkedésnek, az egymással való kapcsolatba kerülésnek. Az azonos mennyiségű és minőségű „kulturális tőke” vitathatatlanul elősegíti a hosszú távú partnerkapcsolatok kialakítását. Mivel a házasságban a legtöbb tevékenység és döntés közös – a gyermekek nevelése, a szabadidő eltöltése, a háztartás-felszereltségi eszközök, a vagyontárgyak beszerzése stb. –, az ízlések, az értékek, egymásnak való meg nem felelése komoly problémákat eredményezhet. Összefoglalóan, a házasságlandók olyan partnert próbálnak maguknak találni, aki kulturális jellemzőiket tekint-

ve hozzájuk hasonló, ily módon megteremtve az alapját egy közös életstílusnak, amely a partnerkapcsolat sikerességének keretétül szolgálhat.

Természetesen egy konkrét házassági döntés esetében nagyon nehéz elválasztani egymástól a társadalomgazdasági erőforrások és a kulturális tényezők szerepét; nem igazán tudnánk megmondani, hogy a házasságuk előtt állók mikor vették figyelembe egymás gazdasági potenciálját és mikor választottak inkább kulturális preferenciáik alapján. Az is nyilvánvaló, hogy a jellemzők szerepének ilyen típusú elválasztása mind elméletileg, mind praktikus szempontból nehézkes, hiszen az egyének különböző tulajdonságai egymással szoros kapcsolatban vannak, és ezek a jellemzők valahol egymás „termékei” (pl. az iskolázottság, a foglalkozás, a kereset, a kulturális aktivitás). Ugyanakkor, a partnerszelekciót felfoghatjuk valamiféle, a „tágabb halmaztól a szűkebb halmaz” felé irányuló választási folyamatnak is. Ebben a megközelítésben a hajadon nők és a nőtlen férfiak első lépésben kialakítják a maguk szűlesebb, szűkebb – ismeretségi, baráti körét, amely alapvetően a kulturális minták, a közös értékek, a közös gondolkodásmód alapján szerveződik. Ez a társaság alkotja a potenciális házastársak legtágabb csoportját. A második lépésben a választás már ezen csoporton belül történik, és ekkor már működésbe léphetnek a különböző gazdasági erőforrások is (munkapiaci státusz, foglalkozás, jövőbeni karrierkilátások, jövedelem). Végül a harmadik lépés magának a partnernek a kiválasztását jelentheti, amikor is – a kulturális, illetve a gazdasági tényezőkön túlmenően – a fizikai vonzerő, a „szerelem” jut főszerephez.

### *A „harmadik fél”*

A házasság két ember közös döntéseként születik, ugyanakkor a partnerszelekció mechanizmusok vizsgálatakor nem tekinthetünk el a különböző külső tényezők befolyásoló szerepének elemzésétől. Mivel a heterogám házasságok a csoportkohézió gyengüléséhez és végső soron a csoport széteséséhez vezethetnek, az ezen társadalmi aggregátumot, intézményt képviselő „harmadik fél” érdeke az, hogy minél sikeresebben megóvja a házasodási korú fiatalokat a kifelé irányuló partnerkapcsolattól. „Harmadik félként” nagyon különböző nagyságú és szorosságú csoportok funkcionálhatnak; ide tartoznak az etnikai közösségek, a vallási felekezetek éppúgy, min maga a szülői család.

Az esetek nagy részében a gyermekek valamiféle csoportazonosság, csoportszellem oltalma alatt nőnek fel. A csoportidentifikáció egyrészt a közös történelem, a közös értékek, a „közös sors” vállalásában ölthet testet, másrészt jelentheti a másággal az elkülönülés pszichikai érzését. Minél erősebbek az ilyen típusú érzelmek, beállítódások, minél inkább internalizálódtak a közösség tagjaiban a csoporthoz tartozás kifejező normák, annál valószínűbb a házassági homogámia, illetve a kifelé házasodás elkerülése. A közösséghez való tartozásnak „belterjes” házasodással történő megerősítése különösen jellemző az etnikai, faji csoportoknál (Merton 1944), de nyilvánvalóan jelen van a különböző vallási közösségekben és társadalmi osztályokban, rétegekben is.

Magától értetődő a szülői család partnerválasztást befolyásoló szerepe is. A származási háttér egyrészt megjeleníti azt a kulturális klímát, azt az általános értékorientációt, amelyben az egyének felnőnek; másrészt behatárolja azt az ismeretségi kör-

(lokális házassági piacot), amelyhez a fiatalok eredendően tartoznak, és ahol – ha a későbbiekben nem kerülnek gyökeresen más környezetbe – megpróbálják megtalálni jövődöbelijüket; harmadrészt anyagi, gazdasági tőkét (vagy éppen ennek hiányát) képvisel(i). Mindebből az látszik, hogy a származási helyzet – a saját „teljesítményen” alapuló tényezők mellett (iskolázottság, foglalkozás, kereset) – mint az „örökölt” jellemzők megjelenítője „bélyegzi meg” a házassági piac szereplőit, és teszi őket még vonzóbbá vagy éppen ellenkezőleg, kevésbé „eladhatóvá” mint potenciális házastársakat.

A szülői család házassági magatartást befolyásoló szerepe természetesen többféle módon érvényesülhet. Kezdve a meglehetősen közvetlen kontrolltól – a szülők mint „házasságszerzők”, tanácsadók, ismerkedési összejövetelek szervezői, az anyagi támogatások megvonói nem megfelelő választott esetén – egészen a gyermekek iskoláztatásán keresztül érvényre jutó közvetett befolyásig. Ez utóbbi esetben nyilvánvalóan arról van szó, hogy a származási háttér még ma is jelentősen meghatározza azt a képzési utat, amelyet a fiatalok bejárnak (Magyarország vonatkozásában lásd például Róbert 1991 vagy Bukodi 1995), ily módon befolyásolja az iskolázottságot, a munkaerő-piaci esélyeket, a kulturális aktivitást, amelyek mentén kialakulnak a házassági preferenciák.

Tulajdonképpen ugyanezeket a komponenseket veszi számba Haller (1981) is, amikor a származás és a házasságkötés közötti kapcsolatot vizsgálja. Elsőként az egyének házassággal kapcsolatos attitűdjeit, várakozásait emeli ki, amelyek lényegesen befolyásolják a nőknek, illetve a férfiaknak azon vélekedését, hogy mikor érzik magukat házasságra „érettnek”. A második komponens a származást mint gazdasági-társadalmi erőforrást veszi figyelembe. A szülői család jövedelmi, anyagi helyzete, gazdasági stratégiái, kulturális értékei növelhetik, illetve csökkenthetik valakinek mint lehetséges házastárnak az „értékét”. A harmadik tényező magával a partnerszelektációs folyamattal függ össze. Itt azokat a származásspecifikus különbségeket kell kiemelnünk, amelyek befolyásolják a férfiak és nők iskolai és foglalkozási karrierút-választásait, ezzel strukturálva az egyéni életutat és a házassági „piacot”.

A szülői háttér házassági mintákat befolyásoló szerepe a nemzedékek közötti mobilitás hatásán keresztül is tetten érhető. Blau és Schwartz (1984) érvelése szerint a mobilitás már önmagában is növelheti a különböző „teljesítményfaktorokon” – például az iskolázottságon – alapuló házassági *heterogámiát*. Ez abból adódhat, hogy az intergenerációs szempontból mobil személyek nemcsak a saját jelenlegi társadalmi pozíciójukban lévő egyénnel „hajlamosak” kapcsolatot fenntartani, és ebből következően, házasságot kötni, hanem a származási csoportjukhoz tartozókkal is, akikkel közös kulturális, „világnézeti” alapon osztoznak. Ezt a gondolatmenetet tovább építve azt várhatjuk, hogy a társadalmi hierarchián „felfelé” mozgó fiatalok esetében a legnagyobb a „lefelé” házasodás esélye, hiszen az elért magasabb státusz ellenére kulturális klímájuk, társadalmi beágyazottságuk, kapcsolataik – legalábbis részben – származási rétegükhöz kapcsolja őket. Ugyanezen logika érvényesülhet a másik oldalon is, az intergenerációs szempontból „lefelé” mobilak esetében is: itt éppen hogy „felfelé” házasodást várhatunk, hiszen az anyagi vagy/és kulturális értelemben vett kedvező családi háttér a házassági piacon „kompenzálhatja” a rosszabb saját „teljesítményt”.



De elképzelhető egy ezzel ellentétes érvelés is. Eszerint éppen az intergenerációs szempontból „felfelé” mobilok között a legvalószínűbb a homogám, illetve a „felfelé” házassodás. Ez a minta abból adódhat, hogy az iskolázottsági, társadalmi hierarchián felfelé lépők új státuszukat a házassággal is „megerősítik”, vagyis partnereiket úgy választják, hogy azok pozíciója legalább az övékkel megegyező legyen.

### *A házassági piac*

Párválasztásról, partnerszelekciónál beszélve általában nem szeretünk a piac fogalmában gondolkodni. Ami természetes, hiszen itt egy olyan „magánügyről” van szó, amelyet a modern nyugati kultúrák sérthetetlennek tartanak. Mégis kétségszöveg, hogy a házassodási hajlandóságot, a házassági döntéseket nemcsak az egyéni preferenciák, de a strukturális tényezők, a „kínálati oldal” milyensége is befolyásolja.

A házassági piac fogalmát Becker (1974; 1981) vezette be a témával foglalkozó szakirodalomba. Definíciója szerint általánosságban véve ez nem jelent mást, min az eltérő nemű egyének interakcióinak a helyét a párkeresés időszakában. Természetesen nem beszélhetünk „egyetlen” házassági piacról, hiszen a fiatalok sokféle környezetbe ágyazottan élnek, és a lehető legkülönbözőbb helyeken találkozhatnak jövődöbéljükkel. Ennek megfelelően a házassági piacot többdimenziós fogalomként kell értelmeznünk.

Kalmijn és Flap (2001) a makro-mikro értelmezési keret megkülönböztetését javasolja. Makroszinten a házassági piac a különböző demográfiai-társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított méretét és földrajzi elhelyezkedését jelenti. Mikroszinten azt a lokális környezetet – települést, szomszédságot stb. –, ahol az egyén él, illetve azt a kapcsolathálózatot – ismerősi, baráti kört, iskolai, munkahelyi, vallási stb. közösséget –, amelynek a tagja. Ezek a helyi házassági piacok az esetek nagy részében társadalmilag szegregáltak, éppen ezért nagyon fontos szerep jut nekik a házasság minták kialakulásában.

Csak a „számok logikáját” követve, akkor a legnagyobb a homogám házasságkötés esélye, ha egy adott időszakban, egy adott életkorú népességben az egyes társadalmi csoportokba (pl. iskolázottsági szinthez) tartozó hajadon nők és nőtlen férfiak egyenlő számban fordulnak elő. Tegyük fel, hogy az egyetemi diplomával rendelkező férfiak házassodási mintáit vizsgáljuk. Ez esetben hiába szeretne egy ide tartozó nőtlen férfi elvenni egy hasonlóan iskolázott hajadont, ha nem vagy alig talál ilyen tulajdonságú nőt a házassági piacon. Ez a férfi „kénytelen” lesz „lefelé” házassodni – függetlenül eredeti preferenciáitól. Összességében minél egyenlőbben oszlik meg a nem házas népesség a különböző társadalmi jellemzők szerint, annál nagyobb – elvileg – a homogám házassodások esélye.

A párkapcsolat-formálódás szempontjából persze legfeljebb csak a kiinduló lépést jelentheti a számok ezen logikája; a partnerszelekció ennél bonyolultabb jelenség, ahol lényeges szerep jut az úgynevezett helyi házassági piacoknak. A szociológiai irodalom három lokális házassági piac fontosságát hangsúlyozza: ezek az iskola, a szomszédság (a lakókörnyezet) és a munkahely (Kalmijn 1998). Ezen három házassági piac közül a „leghatékonyabbnak” az iskolát, főleg az egyetemet és a főiskolát tartják, mert ez a leghomogénebb összetételű az életkor, a jövőbeni karrierkilátások

és a kulturális erőforrások alapján, ugyanakkor a legheterogénebb a férfiak és nők egymáshoz viszonyított arányát tekintve. A munkahelyek mint helyi házassági piacok már kevésbé „hatékonyak”, ugyanakkor a női munkavállalás növekedésével, a foglalkozási szegregáció csökkenésével egyre nagyobb szerephez juthatnak (Davis 1984). Ami a szűkebb lakókörnyezetet, a szomszédságot megkülönbözteti a másik két házassági piactól, az azokban a társadalmi jellemzőkben rejlik, amelyek szerint ezek a „piacok” elősegítik a homogám párválasztást. Amíg az iskola vagy a munkahely inkább a „teljesítmény” (képzettség, foglalkozási státusz) alapú homogám házassodást teszi lehetővé, addig a szomszédság mint házassági piac a származási szempontú házasságkötés (etnikai, vallási, családi háttér alapú) leghatékonyabb te-repe, főleg ha erős a lakóhelyi szegregáció.

A földrajzi közelség mint a párkapcsolat-formálódást segítő tényező tárgyalásakor azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a modernizáció, az iparosodás következtében nőtt a földrajzi mobilitás, ami a társadalmi rétegszerkezet átalakulását eredményezi. Ennek következtében az egyéneknek egyre nagyobb lehetőségük adódik arra, hogy ne csak a saját társadalmi csoportjukba tartozókkal találkozzanak, ami viszont a házassági homogámia csökkenésének az irányába hathat. A földrajzi közelség – a nagymértékű társadalmi átrétegződés ellenére – Magyarországon is jelentős szerepet játszik a párválasztásban. A hetvenes évek adatai szerint a házasságot kötők mintegy hatvan százaléka a házasságkötés előtt ugyanazon a településen lakott, ez az arányszám valamivel magasabb a városokban, mint a községekben (Cseh-Szombathy 1979). Ugyanakkor itt Cseh-Szombathy arra hívja fel a figyelmet, hogy „...a lakóhely szerinti kiválasztás valójában a társadalmilag hasonló csoportbeli kiválasztását jelenti; a térbeli közelség miatti találkozás nagyobb valószínűsége csak másodlagos szerepet játszik” (115. o.).

Az előbbieken az iskolát mint a teljesítmény alapú házassodást erősítő intézményt emeltük ki. Természetesen az iskola a származási homogámiát is elősegítheti. Ez egyrészt vonatkozik például a vallási középiskolákra, felsőoktatási intézményekre, ahol a diákok nagy része azonos felekezethez tartozik; de feltételezhetően a nem az adott felekezethez tartozók nagy része is rendelkezik valamiféle vallási hagyománnyal. Az iskola származási homogámiát erősítő szerepe persze indirekt módon is jelen van: minél magasabb szintű intézményről beszélünk, annál szelektáltabb társaságot találunk az iskolákban, és nemcsak az oktatási teljesítmény, hanem a családi háttér szempontjából is. Ugyanakkor, amikor az iskoláról mint a teljesítmény (képzettség) alapú házassodás legalapvetőbb színteréről beszélünk, nem tekinthetünk el attól, hogy az iskola az oktatási hierarchia különböző szintjein működő intézmények gyűjtőneve. A házasságkötés szempontjából viszont nem mindegy, hogy milyen szintű és típusú intézményt tekintünk lokális házassági piacnak. Nyilvánvalóan a középiskolából még „sokféle” lehetnek a tanulók, így az előttük álló további iskolai utak, a későbbi foglalkozási karrierkilátások nagyon sokfélék lehetnek. Ebből következően a középiskolai ismeretségre visszavezethető házasságok nem biztos, hogy ugyanolyan homogámok, mint, mondjuk, az egyetemeken „kötött” párkapcsolatok (Mare 1991).

A fentebbieken hivatkozott Kalmijn–Flap-tanulmány (2001) további két lokális házassági piac – a szülői család kapcsolathálója és a különböző önkéntes szervezetek, közösségek, klubok – fontosságát emelte ki. Kutatásuk – amelyet holland adato-



kon végeztek – szintén az oktatási intézmények elsődleges szerepét hangsúlyozta házassági homogámia erősítése szempontjából, függetlenül annak típusától. Ami családi kapcsolatháló hatását illeti, ennek a fontossága – a szűkebb lakókörnyezet szerepével megegyezően – elsősorban a vallás alapú partnerszelekcióban mutatkozott meg. Egy további lényeges eredménye ennek a vizsgálatnak az volt, hogy szerzők a különböző „piacok” szerepének időbeli változását illetően felfedeztek egy olyan trendet, amely a hozzárendelés típusú elemek – lakókörnyezet, család, network – elsődlegességétől a teljesítmény alapú beágyazottságok – iskola, munkahely, önkéntes szervezetek – fontosságának az erősödése irányába vezet. Ez, nagyvonalassággal leegyszerűsítve, azt jelenti, hogy a párkapcsolatban élők egyre nagyobb hányada a családon kívüli iskolában, a munkahelyén vagy valamilyen szabadidős, szakmai, illetve egyéb típusú szervezet tagjaként találkozik partnerével; és csökken a közvetlen szomszédságból, a szülői család ismeretségi köréből választók aránya. Mindez arra utal, hogy házassági döntések teljesítménycentrikussá válása nemcsak a preferenciák ilyen irányú módosulásának köszönhető, hanem a lokális házassági piacok karakterének megváltozásából is fakad.

### *A történeti változások*

Amikor a kutatók a házassági homogámia/heterogámia időbeli változásáról beszélnek, akkor ezen az esetek többségében a származási és az iskolázottság alapú házasságokat érintő trendeket értik. A modern államok legtöbbszörében csökkent a származási alapon kötött házasságok aránya; ez igaz az Egyesült Államokra (Kalmijn 1991), Hollandiára (Uunk 1996) éppúgy, mint Magyarországra (Uunk et al. 1996). Ezen tendencia legkézenfekvőbb magyarázata a házasságkötést befolyásoló „harmadik félre” és a házassági piacok strukturális hatására vezethető vissza. Egyrészt a fiatal felnőttek egyre inkább kikerülnek a szülői kontroll alól, partnerválasztásukat egyre kevésbé „hagyják” befolyásolni a szülők elképzelései által. Másrészt a fiatalok egyre tovább maradnak az iskolapadban, egyre magasabb képzettséget szereznek; az iskolázottság viszont inkább a „teljesítmény alapú” partnerkapcsolatok kialakulásának kedvez, szemben a származási alapú házasságokkal.

Az iskolai homogámiára/heterogámiára vonatkozó trendek már nem ilyen egyértelműek: az Egyesült Államokban az iskolázottsági homogámia növekedését találták a kutatók (Kalmijn 1991; Mare 1991); hasonló eredmények adódtak a németországi (Blossfeld–Timm 1997) és a magyar adatokon végzett elemzéseknél is (Uunk et al. 1996). A holland házassági minták szintén az iskolai alapú homogámia erősödése irányába mutattak, de már korántsem olyan mértékben, mint az az előzőekben említett országok esetében volt tapasztalható (Hendrickx 1994). Ausztráliában viszont inkább az iskolázottsági homogámia stabilitását tapasztalták (Jones 1987); és végül vannak olyan nemzetek, ahol a végzettség „vezérelte” házassodásnak egyre kisebb szerep jut (Ultee–Luijckx 1990).

Többféle elméleti hipotézis is felhozható ezen történeti trendekkel kapcsolatosan. A kutatók egy része azzal érvel, hogy az utóbbi évtizedekben fokozatosan növekedett az iskolai alapú házassodás esélye azért, hogy a fiatalok egyre nagyobb hányada egyre tovább folytatja iskolai tanulmányait. Ennek eredményeként későbbi életkorra tolódik az iskola befejezése, egyre kisebb az az időintervallum, amely az ok

tatásból való kikerülés és a házasságkötés között telik el. Így a fiatalok – főleg a főiskolát és egyetemet végzettek – egyre nagyobb valószínűséggel találják meg élettársukat az iskolában (Mare 1991). Egy másik magyarázat a változó preferenciákra helyezi a hangsúlyt (Kalmijn 1991). Az iskolázottság egyre fontosabb társadalmi jellemzővé válik, hiszen a munkaerő-piaci karriernek, a kulturális erőforrásoknak az indikátora. Ebből következően a házassági piacon „verseny folyik” a legkedvezőbb iskolázottságú potenciális partnerek „megszerzéséért”; ez viszont azt eredményezi, hogy a képzettségi hierarchia tetején lévők egyre inkább egymást választják házastársul. A csökkenő házassági homogámiára szintén találtak elméleti magyarázatot a kutatók (Ultee–Luijckx 1990). Eszerint a partnerszelektációs döntések egyre kevésbé racionális és egyre inkább érzelmi alapon nyugszanak; s mivel a „romantikus” érzelmek felülmúlják a különböző státuszparaméterek hatását, az iskolázottságnak csökkenő szerep jut a házassági minták kialakításában.

### A partnerszelektációs minták kutatásának két lehetséges kerete

A partnerszelektációs minták vizsgálatára alapvetően kétféle kutatási keret kínálkozik. Az egyik megközelítés a párválasztást egy szekvenciális folyamatként fogja fel, amelyben először magáról a párkapcsolat-teremtésről (vagy nem teremtésről) születik döntés, amelyet azután a megfelelő partner kiválasztása követ. A párkapcsolat-teremtésre és a párkapcsolat időzítésére vonatkozó döntés elemzése az egyén gazdasági-társadalmi jellemzőinek – iskolázottságának, munkapiaci tapasztalatának, foglalkozásának stb. –, valamint származásának – a szülők iskolai végzettségének, a vallási háttérnek stb. –, illetve értékeinek, preferenciáinak és a házassági piac összetételének a figyelembe vételével történik. Ezen döntési folyamatnak kétféle kimenete lehetséges: a hajadon, nőtlen személy dönthet a nem házasodás vagy a párkapcsolat elhalasztása mellett, és választhatja a partnerkapcsolatot is. Ezt követően azonban már csak azokra fókuszál a kutatás, akik a házasságkötés, illetve más együttélési forma kialakítása mellett döntöttek. A partner kiválasztását szintén az egyéni jellemzők, a családi háttér, a preferenciák és az elérhető partnerek „milyensége” – a házassági piac összetétele – befolyásolja; tehát ezen változók mentén történhet a „ki kivel házasodik” problémakör vizsgálata. A párválasztási mintákkal foglalkozó szakirodalom nagy része ebbe a kutatási keretbe illeszkedik. Vagyis szigorúan elválasztja egymástól a házassági hajlandóság és a házassági homogámia/heterogámia vizsgálatát.

A párválasztási minták fentebbiekben ismertetett megközelítése azonban három lényeges elemzési szempontot kihagy. Egyrészt „megfeledkezik” a házasságkötés életútbeli időzítéséről, más „történetekkel” – az iskolai életúttal, a munkaerőpiacra lépéssel, a foglalkozási karrierrel – való összeegyeztetéséről; másrészt nem veszi figyelembe a nem házasodás választását, mint olyan lehetőséget, amellyel minden hajadon nő és nőtlen férfi élhet; harmadrészt az esetek többségében csak az azonos jellemzőkkel rendelkezők közötti párkapcsolatra (a homogámiára) koncentrálnak. Nem találunk lényeges bizonyítékokat arra nézve, hogy a hajadonok/nőtlenek először azt a „kétkimenetelű” döntésüket hozzák meg, amely szerint vagy megházasodnak, vagy sem, és csak utána választják ki a számukra legmegfelelőbb partnert. Valószínűbb

feltételezésnek tűnik, hogy a házasságkötés előtt állók szemében a két döntés „egy bemosódik”. Azaz akkor döntenek a házasság mellett, ha megtalálták azt a társat, akinek a jellemzői, erőforrásai, értékei, gondolkodásmódja az igényeiknek a legjobban megfelel.

Ebben a megközelítésben a házassági döntési mechanizmus a következőképpen ragadható meg: a hajadonok/nőtlenek szemben találják magukat a házassági piacon, ellenkező nemű szereplőivel, akik mindnyájan különböző tulajdonságokkal – szociális helyzet, iskolázottság, foglalkozás, értékek, fizikai vonzerő stb. – rendelkező potenciális partnerek. Nyilvánvalóan a házasságkötés előtt állók legtöbbször többé-kevésbé körvonalazódott preferenciái vannak jövőbeni házastársával kapcsolatban, és ezeket az elképzeléseket próbálja meg érvényesíteni. Azaz addig „keres” a házassági piacon, amíg nem találja meg a számára legmegfelelőbb partnert. Az is elképzelhető, hogy egyáltalán nem talál az általa elképzelt tulajdonságokkal rendelkező személyt; ekkor két dolgot tehet, vagy „lejjebb adja”, és megelégszik szerényebb jellemzőkkel rendelkező társsal; vagy tovább keres, és kitolja a partnerteremtés időpontját. Végül az is előfordulhat, hogy keresése eredménytelen marad – vagy azért, mert „túl magasra” tette a mércét az általa felkínált erőforrásokhoz képest vagy azért, mert időközben „elfogytak” a szóba jöhető partnerek a házassági piacon, vagy egyszerűen nem akar megházasodni.

A házassági minták vizsgálatának ez a nem szekvenciális megközelítése ma még a nemzetközi szakirodalomban is meglehetősen ritka. Az első ilyen próbálkozás Blossfeld és Timm (1997) munkája volt, akik német adatokon elemezték a házassági immobilitás, a felfelé, illetve a lefelé házasságok összefüggését az egyének iskolatörténetével; így próbálván, egyrészt, közelebb jutni az iskola mint házassági piac megértéséhez, másrészt elhelyezni a házasságkötést az egyéni életútban. Ezen tanulmány példájára készül egy nemzetközi összehasonlító kötet, amelynek célja az iskolázottságalapú házassági minták, a családformálódás és az életút más elemei közötti összefüggés feltárása kilenc európai országban, köztük Magyarországon is (Blossfeld–Timm, megjelenés alatt). Lewis és Oppenheimer (2000) az előbbi tanulmányhoz hasonló stratégiát követve azt vizsgálta, hogy a regionális házassági piacok összetétele mennyiben befolyásolhatja a különböző típusú partnerkapcsolatok – homogám, felfelé, lefelé történő házasságok – valószínűségét.

Ebben a tanulmányban a párválasztás nem szekvenciális kutatási megközelítését alkalmazva a házassági döntéseket egy élettörténeti keretben vizsgáljuk, és így próbálunk meg választ adni a „ki kivel házasodik” kérdés mellett a „ki kivel mikor (nem) házasodik” kérdésre is.

## Házassági homogámia/heterogámia: empirikus eredmények

### *Statisztikai modellek, adatok, változók*

A partnerszelekciós minták életútbeli alakulásának vizsgálatára az élettörténeti elemzési keretet használjuk (pl. Yamaguchi 1991; Blossfeld–Rohwer 1995). Az ilyen típusú elemzésekben a függő változót valamilyen esemény egy adott  $t$  időpont utáni bekövetkezése jelenti, feltételezve, hogy a vizsgált esemény addig az időpontig nem következett be. Egy korábbi tanulmányunkban már használtuk ezt a módszert a házasságkötési hajlandóság életútbeli és időbeli változásának a kutatására (Bukodi 2001a).



Itt az előzőekhez képest annyiban lépünk tovább, hogy függő változónk már nemcsak kétértékű lehet – valaki megházasodik bizonyos időpontig, vagy sem –, hanem több értéket is felvehet, attól függően, hogy a hajadon/nőtlen kérdeztünk milyen iskolázottságú partnerrel köt házasságot. Ez azt jelenti, hogy olyan statisztikai modelleket alakítunk ki, amelyeknek a függő változója a különböző típusú házasságkötés esélye a nem házasodáshoz viszonyítva; magyarázó tényezőit pedig az egyének különböző „történetei” jelentik. Kéttípusú függő változóval dolgozunk. Az első hatkategóriás, és a következő csoportok elkülönítésére ad lehetőséget: a házastárs 1) legfeljebb általános iskolai végzettségű, 2) szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezik, 3) érettségizett, 4) főiskolai diplomás (vagy főiskolára jár), 3) egyetemet végzett (vagy egyetemre jár); mindez ahhoz viszonyítva, hogy egy adott életkorig a kérdeztett 6) (még) nem házasodott meg. A másik típusú függő változónk négyféle értéket vehet fel annak megfelelően, hogy az egyén 1) azonos iskolai végzettségű társat választ (homogámia), 2) nálánál iskolázottabb partner mellett dönt (felfelé házasodás), 3) képzetlenebb társal teremt párkapcsolatot (lefelé házasodás). A viszonyítási alapot ez esetben is azok jelentik, akik egy adott időpontig 4) még nem alakítottak ki partnerkapcsolatot.

Vizsgálatunkban a 70 évesnél fiatalabbakat szerepeltettük (N = 50109), akiket 14 éves korukban „kezdünk el megfigyelni”, és mindaddig nyomon követtük életpályájukat amíg 1) megházasodtak, vagy 2) nem házasodtak meg, de betöltötték 40. életévüket (ezen életkor után az első házasságkötési valószínűség alig-alig változik), vagy 3) nem érték el ezt az életkort, de a felvétel idejéig (1983-ig, illetve 1992-ig) hajadonok/nőtlenek maradtak.

A statisztikai elemzést egy speciális adatbázison, egy úgynevezett *eseményorientált* (event-oriented) adatállományon végeztük. Ennek elkészítéséhez Blossfeld, Hamerle és Mayer (1989), illetve Blossfeld és Rohwer (1995) módszerét alkalmaztuk. Első lépésben a nőtlen/hajadon egyének iskola- és foglalkozástörténetét végigkövetve minden egyes, a kérdezettek élettörténetében előforduló iskolai (munkahelyi) periódust különálló epizódként vettünk figyelembe. Ezt követően ezeket az epizódokat tovább bontottuk évekre, így az évek képezik az eseményorientált adatállományunk legkisebb megfigyelési egységét. Vagyis elemzésünket nem egy hagyományos adatbázison végeztük, ahol az adatállomány „sorait” a megkérdezett személyek, „oszlopait” pedig ezen személyek különböző jellemzői jelentik, hanem egy úgynevezett *személy-periódus* (person-period) adatbázison, ahol egy megfigyelt személyhez több „sor” is tartozhat attól függően, hogy mennyi idő telt el az általános iskola elvégzése és a házasságkötés között.<sup>1</sup> Például tegyük fel, hogy valaki

<sup>1</sup> Az empirikus eredmények értékelésekor figyelembe kell venni, hogy az ily módon átalakított adatállomány egyes megfigyelései (évei) egymástól nem függetlenek, hiszen egy személyhez több „sor” is tartozik/tartozhat. Ez azt jelenti, hogy a hagyományos statisztikai varianciatesztek alkalmazásával alulbecsüljük a standard hibákat. Statisztikai elemzésünk egy leegyszerűsített formáját (amikor csak a házásokra koncentrálna vizsgáltuk a különböző iskolázottságú partnerrel kialakított párkapcsolatok valószínűségét) elvégeztük az egyéni adatállományon is. Az ott kapott paraméterbecslések szignifikanciaértékei alig-alig tértek el a jelen elemzés szignifikanciaértékeitől (feltehetően a nagy mintaelemszám miatt); ezért úgy véljük, hogy a társadalomstatisztikai/szociológiai elemzésekben bevett varianciatesztek alkalmazása nem eredményez lényeges torzítást eredményeinkben.

1970-ben volt 14 éves – ezt az életkort tekintettük a házasságkötés lehetséges alsó határának –, és 20 éves korában házasodott meg. Ez a személy adatbázisunkban hűvös „sorral” szerepel, annak megfelelően, hogy 1970 – a „kockázati periódus” kezdete –, és a megházasodás éve között hét év telt el. Az ilyen típusú adatállomány – hasonlóan a személyi szintű adatbázisokhoz – szintén tartalmazza a megfigyelt személyek különböző paramétereit, de – a szokásos vizsgálatoktól eltérően – ezek a „változók” lehetnek statikusak (értékükben az idődimenziótól függetlenek) – mint például a származás – vagy dinamikusak (az idődimenziótól függőek). Ez utóbbi változók értéke az egyének élettörténetében előrehaladva évről évre változhat/változik (pl. az iskola elvégzése óta eltelt idő, az iskolázottság szintje).

Az első típusú függő változónk esetében (amikor a különböző iskolázottságú partnerekkel kötött házasságok esélyét vizsgáljuk) az eseménytörténeti módszer alkalmazása technikailag egy multinomiális logisztikus regressziós elemzés végrehajtását jelenti.<sup>2</sup> A másik függő változónk esetében (amikor a homogám, a felfelé és a lefelé irányú házassodás valószínűségeit elemezzük) a logisztikus regresszió módszeréhez fordulunk.<sup>3</sup> Magyarázó változóink tartalmáról, előállításáról az 1. táblázat informál.

<sup>2</sup> A multinomiális logisztikus regressziós modell szerint annak a valószínűsége, hogy egy személy egy  $t$  időpontban egy  $r$  típusú eseményt (pl. egy érettségizett partnerrel kötött házasságot) tapasztal meg egy  $s$  eseményhez (pl. a nem házassodáshoz) viszonyítva a következő kifejezéssel írható fel:

$$\text{Log}(p_{rit}/(p_{sit})) = \beta_{r0} + \beta_{r1} x_{ri} + \beta_{r2} w_{rit}, \quad r = 1, \dots, s-1 \quad (1)$$

Ebben a kifejezésben ha az  $r=1$ , akkor egy általános iskolai végzettségű, ha az  $r=2$ , akkor egy szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkező, ha az  $r=3$ , akkor egy érettségizett, ha az  $r=4$ , akkor egy főiskolát végzett, ha az  $r=5$ , akkor egy egyetemi diplomás partnerrel kötött házasság bekövetkezésének az esélyéről beszélünk, adottnak véve azt a tényt, hogy az egyén  $t$  időpontig nem alakított ki párkapcsolatot. A  $p_{rit}$  jelöli az  $r$  esemény  $t$  időpontban való bekövetkezésének a valószínűségét annak figyelembevételével, hogy az  $i$  egyén rendelkezik a  $x_{ri}$  tulajdonságokkal, amelyek az időtényezőtől függetlenek (pl. a származás), a  $w_{rit}$  jellemezhető  $w_{rit}$  sajátosságokkal, amelyek az időtényezőtől függőek (pl. az életkor, az iskola elvégzése óta eltelt idő, az iskolai végzettség).  $\beta$ -val a vonatkozó paraméterbecslések jelöljük.

<sup>3</sup> Ebben az esetben azért nem a multinomiális regresszió módszerét alkalmazzuk, mert más csoportok vannak a különböző típusú házasságkötések „kockázati periódusában”. Amikor a homogám párkapcsolat-teremtésre mindenkinek van esélye, addig a felfelé házassodás esetében automatikusan kimaradnak az elemzésből a legiskolázottabbak (hiszen ők „már nem tudnak hová” felfelé házasodni); a lefelé házassodás vonatkozásában pedig nyilvánvalóan nem foglalkozunk a legfeljebb általános iskolai végzettségűekkel (hiszen ők már „nem tudnak hová” lefelé házasodni). Ezért a logisztikus regressziós modellel dolgozunk, a következő kifejezés szerint:

$$\text{Log}(p_{it}/(1-p_{it})) = \beta_0 + \beta_1 x_i + \beta_2 w_{it} \quad (2)$$

A  $p_{it}$  annak az esélyét jelenti, hogy az  $i$  egyén homogám módon házasodik (illetve nálánál jobb vagy rosszabb iskolázottságú partnert talál) egy  $t$  időpontban, feltéve, hogy eddig  $t$  időpontig nem kötött házasságot. Az  $x_i$  itt is az értékükben az időtől független egyénjellemzőket jelöli, a  $w_{it}$  pedig az időben változó tulajdonságok hatását jeleníti meg a  $t$  időpontban.

*Az élettörténeti minták*

Korábbi kutatásaink szerint (Bukodi 2001a) az első házasságkötési hajlandóság egy haranggörbét formáz, amely a nőknél 20-21, a férfiaknál 26-27 éves korban éri el maximumát. Mostani elemzésünk viszont azt sugallja, hogy a párkapcsolat-teremtés időzítését befolyásolja a partner iskolai végzettsége is – a nőknél inkább, mint a férfiaknál (a 2. és a 3. táblázatok életkorra vonatkozó paraméterbecslései). Minél magasabb a szoba jöhető férj iskolázottsága, annál később házasodnak meg a nők. Legkorábban – 20-21 éves korban – azok a hajadonok alakítják ki párkapcsolataikat, akiknél a (potenciális) partner általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzett. Őket az érettségizettekhez és a főiskolai diplomásokhoz férjhez menők követik – ez esetben 22-23 évesen a legvalószínűbb a párkapcsolat-teremtés. Végül azok következnek, akik egyetemi végzettségű férfit választanak – vagy akiket az egyetemi végzettségű férfiak választanak (itt 24-25 éves korra esik a házasságkötések legnagyobb része).

A férfiaknál a potenciális feleség iskolázottsága szerinti életkori differenciák kevésbé jellemzőek. A diplomás partnert választók kivételével a házasságkötés minden esetben a nőtlen férfi 24-25 éves korában a legvalószínűbb. Főiskolai diplomás vagy egyetemi végzettségű partnereknél valamivel későbbre – 26-27 éves korra – esik a családalapítások többsége.

Az, hogy az oktatásban való részvétel, illetve az iskola befejezése óta eltelt idő milyen nagy szerepet játszik a partnerszelekcióban, nyilvánvaló. Statisztikai eredményeinkből két jellemző mintázat látszik kirajzolódni (a 2. és a 3. táblázatoknak az iskola elvégzése óta eltelt időre vonatkozó paraméterbecslései). Az egyik szerint minél magasabb a (potenciális) házastárs iskolai végzettsége, annál kevesebb idő telik el az iskola elvégzése és a családalapítás között. A másik szerint minél kvalifikáltabb partnerről van szó, annál kevésbé „szükséges” az iskolapad elhagyása ahhoz, hogy valaki megházasodjék. Ezek az eredmények persze az előzőekben felvázolt életkori mintázatokból következnek. Hiszen nyilvánvaló, hogy a képzetlenek esetében több időnek „kell eltelnie” az iskola befejezése és a házasságkötés között, mint az egyetemi diplomásoknál; egyszerűen azért, mert az előbbiek korábban hagyják el az iskolarendszert.

A nőknél a legfeljebb általános iskolai partnerrel kötött házasságok legnagyobb eséllyel az oktatásból való kikerülés utáni 7-8. évben történnek, és ezután fokozatosan visszaesik a házasodási hajlandóság. Szakmunkás és középiskolai végzettségű férj esetén ugyanez a valószínűség a tanulmányok befejezése utáni 3-4. évben a legmagasabb, majd folyamatosan csökken. Végül diplomás partnereknél a hajadonok az iskoláik befejezését követő első, második évben családot alapítanak. A férfiaknál az eredmények ugyanezek, azzal a különbséggel, hogy náluk a házasságok – az egyetemi diplomás nőkkel történő partnerkapcsolat kivételével – később kötődnek.

Eddigi eredményeink alapján világos, hogy a párkapcsolat-teremtés valószínűségét a saját erőforrások mellett a potenciális házastárs jellemzői is befolyásolják. Ezt erősítik meg azok a statisztikai becslések is, amelyek a homogám, a felfelé és a lefelé irányuló házasságok kialakításának az esélyeire fókuszálnak (a 4. és az 5. táblázatok életkorra vonatkozó regressziós becslései).



A hajadonok a sajátjuknál rosszabb iskolai végzettségű partnerhez fiatalon – 20-21 éves korban – mennek hozzá a leginkább, aztán meredeken visszaesik a lefelé házassodás valószínűsége. Az azonos iskolai csoporton belül való házassodásra 22-23 éves korban van a legnagyobb esély; iskolázottabb partnert pedig 24-25 évesen választanak a leggyakrabban a nők. A férfiaknál nincsenek ilyen mértékű időzítési differenciák.

A fentebbi eredmények azt jelzik, hogy az iskolázottsági – és ebből következően munkapiaci, foglalkozási, kulturális – szempontból rosszabb társ választása leginkább fiatalon történik, és a későbbiekben a családalapítás előtt állók „nem engedhetik meg maguknak”, hogy az övéknél kedvezőtlenebb társadalmi jellemzőkkel bíró partnert válasszanak. Ez – legalábbis részben – azzal magyarázható, hogy a későbbi életszakaszokban a párt keresők egyrészt már többet tudnak „mondani” saját magukról, a jövőbeni karrierkilátásaikról (képzettség, munkapiaci beágyazottság, a foglalkozási életút elindulása stb.); másrészt potenciális partnerüktől is többet várnak el ilyen szempontból; harmadrészt jobban meg tudják ítélni a jövőbeni kilátások ezen „felmutatott jeleit”. Ez viszont azt jelentheti, hogy a házassági döntések megfontoltabbakká válnak, a házassági piac szereplői „versenyeznek” a legjobb partnerekért, és igyekeznek a lehető legkedvezőbb házassági alkukat kialakítani, hogy ily módon is javítani tudják egyrészt a saját életesélyeiket, másrészt a jövőbeni családjuk egzisztenciális, kulturális „jóllétét”.

### *Az iskolai végzettség szerinti minták*

Az iskolai végzettség egyrészt a kulturális erőforrások, másrészt a jelenlegi munkaerő-piaci helyzet, harmadrészt pedig a jövőbeni karrierkilátások egyik legjobb indikátora. Mindhárom minőségében lényeges meghatározója a házassági mechanizmus alakulásának. A házassági homogámiával foglalkozó korábbi elemzésünk eredményei szerint (Bukodi 2001b) a különböző iskolázottságú hajadon nők és nőtlen férfiak legszívesebben a saját iskolai kategóriájukon belül házasodnak, és ez manapság még inkább így van, mint korábban. Ugyanakkor a homogámiára való hajlandóság végzettségi szintek szerint változik. Az egyetemet végzetteknel a legmagasabb, azután lefelé haladva az iskolai hierarchián csökken, hogy a képzettségi rangsor alján ismét felugorjon.

Az eseménytörténeti elemzésből származó statisztikai becsléseink – amelyeket a 2. és a 3. táblázat iskolázottságra vonatkozó része mutat be – inkább az „átházassodások” tipikus mintázatát emelik ki. Minél távolabbi iskolai kategóriákról van szó, annál valószínűtlenebb az odatarozók között a párkapcsolat. Más szavakkal, amíg a szomszédos képzettségi csoportok közötti partnerkapcsolatnak igen nagy az esélye, addig a „távolsági” házasságoknak meglehetősen alacsony a valószínűsége. Például a középiskolát végzettek – ha nem érettségizett partnert választanak –, leginkább valamilyen diplomás társ mellett döntenek. A főiskolai végzettségűek (illetve a főiskolára járók) esetében viszont – saját iskolai kategóriájukon kívül – az egyetemi diplomások és az érettségizettek a „legkívánatosabbak”.

Ha nem a különböző iskolai szintek közötti „keresztházassodásokra”, hanem a homogám, a felfelé, illetve a lefelé házassodásokra figyelünk, a kapott minták akkor is a fentebbi eredményeket erősítik meg (a 4. és a 5. táblázat iskolázottságra vonatkozó paraméterbecslései). A felfelé történő házassodásra az általános iskolai

végzettségűeknek van a legnagyobb esélyük. Ez persze természetes is abban az értelemben, hogy „felettük” ott vannak még a magasabb szintű iskolai csoportok. Ami a homogám párkapcsolatok kialakítását illeti, az egyetemi diplomások mellett az iskolai hierarchia legalján, a legfeljebb általános iskolát végzettek között a legvalószínűbb a csoporton belüli házasodás – ahogyan azt korábbi elemzésünk is mutatta. S végül a rosszabb társadalmi státuszú partner választása a főiskolai diplomásoknál a leggyakoribb – legalábbis a nőknél. (A férfiaknál gyakorlatilag nincs különbség a főiskolát és az egyetemet végzettek lefelé házasodási esélyeiben.) A nőknél mutatkozó minta viszont némileg meglepő, hiszen az előbbi logika szerint az egyetemet végzetteknel „kellene” a legmagasabbnak lennie a lefelé házasodás esélyének, hiszen „alattuk” ott vannak az alacsonyabb képzettségi szintek. Ez még sincs így, ami arra utal, hogy az egyetemi diplomás nők saját gazdasági, kulturális erőforrásaikat többre értékelik annál, mintsem hogy „belemenjenek” egy rosszabb státuszú partnerrel kötendő házasságba.

### *A családi háttér szerinti minták*

Eredményeink szerint a családi háttér nemcsak magát a házassági hajlandóságot befolyásolja, hanem azt is, hogy ki kivel (nem) házasodik. Minél iskolázottabb a (potenciális) partner, annál jobb családi háttérrel „kell” rendelkeznie a házasulandó fiatalnak (a 2. és 3. táblázatok apa iskolázottságára vonatkozó paraméterbecslései).

Mindez azt bizonyítja, hogy a származásnak a házasodási mechanizmusok alakulásában kulcsszerepe van. Statisztikai eredményeink szerint a családi háttér és a saját erőforrások hatása mintegy „összeadódik”; és a társadalmi hierarchia két végpontján a házassági homogámia további erősödéséhez vezet. Vagyis a legképzetlenebbek esetében a rossz családi háttér még tovább csökkenti egy kedvező „parti”, a felfelé házasodás esélyét; ez viszont növekvő csoporton belüli házasságot – vagy nem házasodást – eredményez. A hierarchia tetején a helyzet éppen fordított: ez esetben a gazdasági, kulturális értelemben vett előnyös származás még „vonzóbbá teszi” a saját erőforrásokat a házassági piacon.

A származás azonban valamiféle „kompenzáló szerepet” is betölthet a házassági alkuk során – ahogyan ezt a korábbiakban már említettük. A következőkben a családi háttér ezen hatásának a meglétét vagy a hiányát kutatjuk, mégpedig oly módon, hogy a nemzedékek közötti mobilitás függvényében elemezzük a homogám, a felfelé, illetve a lefelé irányuló házasodás esélyét (1-3. ábrák, amelyek a 4. és az 5. táblázatokban található statisztikai modellek alapján mutatják a párkapcsolatteremtés becsült esélyeit).

A kétféle mobilitás – az intergenerációs és a házassági – közötti összefüggés más a férfiaknál és más a nőknél. Amíg a férfiak párválasztásaikkal igyekeznek megerősíteni elért társadalmi helyzetüket, addig a nők sokkal inkább „visszaházasodnak” származási pozíciójukhoz. Nézzük ezt részleteiben.

Az apjukkal azonos iskolai végzettségűek – az immobilok – a legnagyobb valószínűséggel homogám párkapcsolatot alakítanak ki; azaz partnerük megválasztásakor mind a származási, mind a saját társadalmi státuszukat megerősítik. Ebben nincs különbség férfiak és nők között. Annál inkább az intergenerációs szempontból felfelé mobilok házasodási viszonyaiban. A férfiak ebben az esetben is az azonos

képzettségüket preferálják, a nőknél viszont a lefelé házasodásnak van a legnagyobb esélye.

Mindez több dolognak is lehet a következménye. Egyrészt utalhat arra, hogy ha a kedvezőtlen származási környezetükből kikerült hajadonok nem találnak az övékkel azonos iskolázottságú partnert, akkor – a házasságot „előíró” környezeti nyomás hatására – könnyebben lemondanak eredeti elképzeléseikről, mint a férfiak, és egy kevésbé képzett, rosszabb társadalmi státuszú párral is beérik. Másrészt következhet abból, hogy a nők különböző típusú – így a házassági – viselkedésére egyszerűen jobban rányomja a bélyegét a szülői család helyzete, gondolkodásmódja stb., mint a férfiak választásaira. Erre utal az is, hogy az iskolai esélyegyenlőtlenségek vizsgálatakor szintén lényeges különbségeket tapasztaltunk a származás hatásában férfiak és nők között. Ezek szerint a lányok iskolai sikerességét lényegesen befolyásolja az a „kulturális” környezet, amelyben nevelkedtek, míg a fiúk továbbtanulási esélyeit – ha valami, akkor – inkább a származás anyagi komponensei érintik (Bukodi 1999; 2000).

A szüleiknél alacsonyabb iskolázottságúaknál megint csak figyelemre méltóak a nemek közötti eltérések. Egyrészt az intergenerációs szempontból lefelé mobil hajadonok között jóval alacsonyabb a párkapcsolat-teremtési hajlandóság, mint a felfelé mobiloknál vagy akár az immobiloknál. Ezek a különbségek a férfiaknál elenyészőbbek. Másrészt amíg a férfiaknál ez esetben is a homogám párkapcsolatnak van a legnagyobb esélye, addig a nőknél az azonos képzettségű partnerre kötendő házasság valószínűsége hozzávetőlegesen akkora, mint a felfelé házasodás esélye. Más szavakkal, az apjuknál alacsonyabb iskolázottságú nők vagy nem alakítanak ki párkapcsolatot – mert származási helyzetük mind anyagilag, mind egyéb szempontból „megvédi” őket a házasságot „kikényszerítő” társadalmi nyomástól – vagy házastársuk megválasztásakor inkább szüleik társadalmi helyzetéhez „igazodnak”.

### *A házassági piac hatása – az időbeli változások*

Az eddigiekben egyrészt a partnerszelekciós preferenciákról volt szó, másrészt arról, hogy ezeket a preferenciákat milyen mértékben „téríthetik el” a szülők társadalmi jellemzői. Viszont nem – vagy csak részben – volt szó ezen preferenciák megvalósíthatóságának objektív feltételeiről, azaz a házassági piac befolyásoló hatásáról. A következőkben ezt vizsgáljuk meg.<sup>4</sup> Nyilvánvaló, hogy hiába fogalmaznak meg preferenciákat a házasulandók, ha azt a házassági piac „nem engedi” beteljesíteni. Hiába választana egy érettségizett hajadon legszívesebben egy egyetemi diplomás partnert, ha az adott életkori csoportban „hiány van” egyetemet végzett nőtlenséges fiatalemberekből.

Eredményeink a vártak megfelelőek annyiban, amennyiben a becslések előjele pozitív; ugyanakkor maguk a becslési értékek olyan kicsik, hogy értelmezésükkor mindenképpen óvatosoknak kell lennünk (a 2. és a 3. táblázatok házassági piacra vonatkozó statisztikai becslései). A „kínálati oldal” házassági viselkedést befolyá-

<sup>4</sup> A következő mérőszámot alkalmazzuk (lásd 1. táblázat): egy adott történeti időszakban, egy adott életkori periódusban és egy adott iskolai szinten mekkora a hajadonok és a nőtlenséges egymáshoz viszonyított aránya.



soló hatása nem egyformán érvényesül a különböző iskolai kategóriáknál. Az iskolai hierarchia két szélén – a legfeljebb általános iskolai végzettségű házastársaknál és a diplomás partnereknél – a házassági piac összetételének a hatása ugyan pozitív, de statisztikai értelemben nem szignifikáns. Ezzel ellentétben a képzettségi rangsor közepén – a szakmunkás végzettségű és az érettségizett házastársak esetében – a „kínálat” szignifikánsan befolyásolja a partnerválasztást. Vagyis a szakmunkás képzettségű, illetve az érettségizett nőtlen férfiak számának az emelkedése megnöveli annak az esélyét, hogy egy adott életkorú, adott iskolázottságú nem házas nő ilyen végzettségű férjet válasszon magának. Ami a „női kínálatot” illeti, a hatások ehhez hasonlóak.

Ezek az eredmények azt jelzik, hogy amíg az iskolai hierarchia közepén elhelyezkedő potenciális házastársak kiválasztása a párt keresők preferenciáin, a családi háttérén kívül, ha nem is nagy mértékben, de a „piac” összetételén is múlik; addig a hierarchia két szélén a házassági elképzeléseket gyakorlatilag nem befolyásolják a kínálati tényezők. Vagyis a partnert keresők számára a „legjobb” megoldás minden esetben egy diplomás társ választása; kvalifikálatlan társat viszont nem szívesen választanak a partnert keresők, még akkor sem, ha „túlkínálat” van belőlük.

Az objektív lehetőségek hatásának számbavétele mellett kíváncsiak voltunk arra is, vajon időben hogyan alakul a különböző típusú házasságkötések választásának az esélye. Közismert, hogy a házassodási arányszámok a nyolcvanas évek elejétől kezdődően lényegesen visszaestek (pl. Csernákné 1997). Ez azonban az „összes” házasságra vonatkozik, függetlenül a párkapcsolat típusától. Mostani elemzéseink alapján azonban azt mondhatjuk, hogy a házassodási kedv lanyhulása erősen függ a partner társadalmi jellemzőitől (a 2. és a 3. táblázatok történeti periódusra vonatkozó statisztikai becslései). Visszaesése akkor a legerősebb, ha a jövőbeli férj vagy feleség legfeljebb általános iskolai végzettségű. Az ilyen típusú házasságok valószínűségének a csökkenése már a hetvenes évek második felétől megkezdődött. Nem így azoké a házasságoké, ahol a partner szakmunkás végzettségű. Ez esetben a házassodási kedv lanyhulásáról – stagnálásáról – legfeljebb az általunk vizsgált legutolsó időszakban, a nyolcvanas évek második fele és a kilencvenes évek eleje között beszélhetünk; addig viszont emelkedett az ezen iskolai csoportba tartozó férfiak és nők házastársul választása. Érettségizett partnerek esetén szintén nincs szó a házassodási hajlandóság látványos visszaeséséről, legfeljebb a hetvenes évek eleje óta tartó változatlanúságáról. A főiskolai végzettségű potenciális házastársakra vonatkozó trendek a szakmunkás végzettségűekéhez hasonlóak: egészen a nyolcvanas évek második feléig fokozatosan növekedett „kedveltségük” mind a férfiak, mind a nők körében. Ami az iskolai hierarchia tetejét, az egyetemi diplomásokat illeti, a velük kötött házasságok esélye már a nyolcvanas évek elejétől visszaesett – főleg a férfiaknál. Ebben az esetben azonban valószínűleg nem arról van szó, hogy az egyetemet végzett nőket nem szívesen választják házastársul a nőtlenek, inkább arról, hogy náluk tolódik ki leginkább a házasságkötés – a hosszú iskolázási szakasz miatt. Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy ezek a házasságok a későbbiekben majd „megkötődnek”, de ennek bizonyítását az általunk használt adatbázis nem teszi lehetővé.

## Összefoglalás

*(Az élettörténeti jellemzők.)* Elemzésünk megerősíti azt a várakozásunkat, amely szerint az iskolába járás összeegyeztethetetlen a házasságkötéssel, ezért a partnerkapcsolatok nagy része az oktatásból való kikerülés után jön létre. Ugyanakkor az iskolaelvégzése óta eltelt időszak hossza és a házasságkötés valószínűsége nem áll egy mással lineáris kapcsolatban, inkább egy fordított U-görbét formáz.

Ez a tendencia két dolgot jelezhet. Egyrészt azt, hogy minél jobb képzettséget szerez valaki – jelen esetben a házastárs –, nyilvánvalóan annál később kerül ki az oktatási rendszerből, így annál kisebb a különbség a társadalom által még tolerált házasságkötési életkor és a saját életkora között. Ez pedig a mihamarabbi családalapításra fogja őt ösztönözni. A másik magyarázat a felsőoktatási intézményeknek miniatűr, hatékony házassági piacoknak a funkciójával érvel. Eszerint az egyetemek és főiskolák összehozzák az azonos képzettségű, hasonló munkaerő-piaci kilátásokkal és kulturális erőforrásokkal rendelkező fiatal férfiakat és nőket. Vagyis ezek az intézmények nagyon jó „terepnek” számítanak a jövőbeni házastárs megtalálásához. Ez viszont elősegíti, hogy az egyetemi, főiskolai hallgatók nagy része már tanulmányai idején megtalálja élete párját, akivel aztán az iskola elvégzése után házasságot köt. Az is elképzelhető, hogy a potenciális partnerek felsőfokú tanulmányaik befejezését sem várják meg, hanem előbb kötnek házasságot. Erre utal az az eredményünk, amely szerint – az iskolába járáshoz viszonyítva – az első házasságkötés esélye az egyetemi képzettségű partner esetén ugyan nagyobb az oktatásból való kikerülés után, mint előtte, de korántsem annyival, mint rosszabb iskolázottságú potenciális házastársnál.

Természetesen a felsőoktatási intézményeknek mint házassági piacoknak az értékelésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a főiskolák és az egyetemek sok esetben meglehetősen szegregáltak. Tehát vannak „női” főiskolák (pl. tanárképzők) és „férfi” egyetemek (pl. műszaki egyetemek), ezek az intézmények önmagukban nyilván nem jelentenek házassági piacot, csak valamiféle univerzitás, lazább-kötöttebb egyetemi-főiskolai kapcsolatrendszer részeként. Akárhogyan is van ez, azt elfogadhatjuk, hogy a felsőoktatási intézmények házassági piac funkciója erős; és ha valaki a diplomája megszerzése utáni egy-két éven belül nem talál magának egy szintén diplomás partnert, ez annál nehezebb lesz számára, minél több idő telik el a felsőoktatásból való kikerüléstől. Ez érthető, hiszen minél hosszabb ez az időintervallum, egyrészt annál „gyengébb” a főiskolák és egyetemek házassági piaci hatása, másrészt annál kevesebb megfelelő iskolázottságú és megfelelő korú ellenkező nemű potenciális partner mozog a „piacon”.

*(Az iskolai végzettség.)* A hajadon nők és a nőtlen férfiak párválasztásukban saját iskolai csoportjukat preferálják, ami a homogám házasságkötések dominanciájához vezet. A homogám házasodásra való hajlandóság azonban képzettségi szintenként különböző. Legvalószínűbb az iskolai hierarchia két szélső pontján, a legfeljebb általános iskolai végzettségűek és az egyetemi diplomások között. Ez viszont alátámasztja mind a társadalomgazdasági erőforrások, mind a kulturális jellemzők fontosságából kiinduló hipotézisünket. Az egyetemet végzettek egymást választják, mert a saját maguk által felkinált és a potenciális partnernél feltételezett jövőbeni munkapiaci, jövedelmi karrierkilátások jól megítélhetők és egymáshoz hasonlóak. De

egymást választják azért is, mert hasonló az ízlésük, hasonló könyveket olvasnak, hasonlóan vélekednek a világról. A legképzetlenebbeknél a homogámia valószínűleg kevésbé választás eredménye, ők – mivel képtelenek felkínálni valamiféle „jelét” a jövőbeni kedvező foglalkozási, anyagi kilátásaiknak – mintegy „egymáshoz ragadnak”, ily módon növelve a házassági homogámia esélyét a legalacsonyabb iskolai szinten. Ami a heterogám típusú párkapcsolatokat illeti, ezek valószínűsége leginkább a szomszédos iskolai csoportoknál magas, amelyek mind kulturális, mind gazdasági-anyagi értelemben a legközelebb állnak egymáshoz.

(*A nemzedékek közötti mobilitás.*) A családi háttér befolyásoló szerepére vonatkozó eredményeink egybecsengenek a Blau és Schwartz (1984) által felvetett kapcsolathálózati megközelítéssel (is). Vagyis a házassági piac szereplői saját erőforrásaikon kívül „magukkal hozzák” azokat a kapcsolati tőkéket, amelyek származási helyzetükből következnek – szülőhelyükön kötött ismeretségek, szomszéd-sági kapcsolatok stb. Mivel egy intergenerációs szempontból felfelé mobil személy kapcsolatai nagy valószínűséggel nálánál rosszabb státuszú társadalmi csoportokhoz kötődnek, közöttük jóval nagyobb lesz a „visszaházasodás” esélye. Vizsgálatunk azonban ezt csak a nők esetében bizonyította.

Példaként vegyük a faluból jött, betanított munkás apától származó nőt, aki a tanárképző főiskola elvégzése után visszamegy a szülőhelyére tanítani; és mivel a főiskolai tanulmányai alatt nem tudott magának egy szintén diplomás férjet „fogni”, ezért kénytelen lesz a lokális ismeretségi körében „szétnézni” és onnan választani párt. Itt viszont nyilvánvalóan többségben vannak a nálánál alacsonyabb iskolázottságú házasodási korban lévő férfiak; tehát az eredmény nem lehet más, mint lefelé házasodás. Az ebben a példában szereplő fiatal nő számára, persze, a lefelé házasodás inkább kényszer hatására jött létre, semmint saját elhatározásból. Ugyanakkor az is lehetséges – és ez jelenen igazán a kapcsolathálózati megközelítés érvényesülését –, hogy a főiskolára járó, illetve főiskolai végzettségű nő eleve nem is keresné máshol a partnerét, mint saját „származási” környezetében. Erről azonban az általunk használt adatfelvételekben nincs információ.

Ugyanez a logika érvényesülhet az intergenerációs szempontból lefelé mobil nőknél is. Vagyis amikor a „jó háttérrel” rendelkezők keresnek maguknak házastársat, akkor saját „származási” ismeretségi, baráti körükben néznek szét, és onnan választanak maguknak társat – függetlenül attól, hogy iskolai végzettségük az apjukénál alacsonyabb. Ez esetben még egy figyelemre méltó eredmény, hogy éppen az apjukénál alacsonyabb iskolázottságú nők között mutatkozott legalacsonyabbnak a házasságkötési valószínűség. Ez feltehetően azzal magyarázható, hogy ezek a nők olyan családi környezetben nőttek fel, amely egyrészt – megfelelő partner hiányában – „nem írja elő” a házasságkötést; másrészt képes olyan mennyiségű anyagi erőforrás előteremtésére, amely nem teszi szükségessé a párkapcsolat-teremtést.

A férfiak vonatkozásában eredményeink egy másfajta kapcsolathálózat fontosságát húzzák alá. Esetükben a házasság inkább megerősítő elért társadalmi – iskolai – pozíciójukat, semhogy visszatérést eredményezne származási státuszukba. Vagyis mind a felfelé, mind a lefelé mobilok leginkább az „új” iskolázottsági csoportjukból választanak maguknak párt. Az intergenerációs szempontból immobilok esetében ez a „megerősítő” hatás a nőknél is tetten érhető.



(*A házassági piac.*) Korábbi tanulmányunkból (Bukodi 2001a) az derült ki, hogy a házassági piac befolyásolja az egyének házasodási esélyeit. A „kínálati oldal” kedvező összetétele ösztönözheti a partnerkapcsolatok kialakítását, de a kedvezőtlen demográfiai kompozíció gátolhatja is azt. Ezen tanulmány elemzései tovább árnyalták ezt a képet. Ezek szerint a házassági piac összetétele csak akkor befolyásolja lényegesen a párkapcsolat-teremtési hajlandóságot, ha a (potenciális) partner az iskolai hierarchia közepén helyezkedik el. Képzetlen vagy diplomás házastárs esetében a „kínálati oldal” hatása elenyésző. Ez azt bizonyítja, hogy a kvalifikálatlanokat akkor sem választják szívesen, ha ezt a házassági piac kompozíciója megengedné; míg a legképzettebbeket nem azért preferálják a házasulandók, mert „sok van belőlük” a „piacon”, hanem azért, mert gazdasági, kulturális erőforrásaik vonzóvá teszik őket.

(*Az időbeli változások.*) A házasodási kedv igazán csak az iskolai rangsor két végpontján esett vissza jelentősen, de más-más okból. Az általános iskolát végzeteknél ennek feltételezhetően az az oka, hogy az ide tartozó nőtlen férfiak és hajadon nők egyre kevésbé „versenyképesek”, mint potenciális partnerek. Valószínűleg ez az a magyarázható, hogy az erősödő gazdasági nehézségek közepette egyre kevesebb jelet tudják felmutatni jövőbeni anyagi, munkaerő-piaci lehetőségeiknek, ezért vagy nem választják őket, vagy csak később tudnak megházasodni, amikor már több „bizonyítékát” tudják adni egzisztenciális alapjuknak. Az egyetemet végzeteknél más a helyzet, ott valószínűleg a már említett „kitolódás-effektussal” állunk szemben. Náluk az egyetem befejezése, a munkába állás, a biztos karrier megtalálása után az esetek többségében még megtörténhet a házasságkötés.

## Hivatkozások

- Andorka R. (1991): A házasulók társadalmi helyzete egymáshoz viszonyítva. In Utasi Á. (szerk.): *Társas kapcsolatok*. Budapest: Gondolat, 20–39.
- Andorka R.–Harcza I.–Kulcsár R. (1975): A társadalmi mobilitás történeti tendenciái. *Statistikai Időszaki Közlemények*, No. 343. 114–126.
- Becker, G. S. (1974): A theory of marriage. In Schultz, T. W. (ed.): *Economics of the Family, Marriage, Children and Human Capital*. Chicago–London: The University of Chicago Press
- Becker, G. S. (1981): *A Treatise on the Family*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Berent, J. (1954): Social mobility and marriage: a study of trends in England and Wales. In Glass, D. V. (ed.): *Social Mobility in Britain*. London: Routledge 321–338.
- Blau, P. M.–Schwartz, J. E. (1984): *Crosscutting Social Circles*. New York: Academic Press
- Blossfeld, H.-P.–A. Hamerle–K. U. Mayer (1989): *Event History Analysis. Statistical Theory and Applications in the Social Sciences*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum
- Blossfeld, H.-P.–G. Rohwer (1995): *Techniques of Event History Modeling. New Approaches to Causal Analysis*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers Mahwah

- Blossfeld, H.-P.-A. Timm (1997): Der Einfluss des Bildungssystems auf den Heiratsmarkt: ein langsschnittanalyse der Wahl von Heiratspartnerern im Lebenslaub. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 49: 440–476.
- Blossfeld, H.-P.-A. Timm (eds.) (megjelenés alatt): *Who Marries Whom – Educational Systems as Marriage Markets in Modern Societies*. Oxford: Oxford University Press
- Bukodi E. (1995): Az iskolázottsági esélyek alakulása. *Társadalomstatistikai Füzetek*, 9. Budapest: KSH
- Bukodi E. (1999): Educational choices in Hungary. *Hungarian Statistical Review*, 71–94.
- Bukodi E. (2000): Szülői erőforrások és iskolázási egyenlőtlenségek. In Elekes Zs.–Spéder Zs. (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, 13–27.
- Bukodi E. (2001a): A házasságkötés időzítése az egyéni életútban. *Statistikai Szemle*, 79: 312–334.
- Bukodi E. (2001b): Ki kivel házasodik? A házassági homogámia időbeli változása. *Statistikai Szemle*, 79: 142–161.
- Burgess, E. W.–P. Wallin (1943): Homogamy in social characteristics. *American Journal of Sociology*, 49: 109–124.
- Cseh-Szombathy L. (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest: Gondolat
- Csernák J. (1997): Házasság és válás Magyarországon. In Kovacsics J. (szerk.): *Magyarország történeti demográfiaja (896–1995)*. Budapest: KSH
- Davis, K. (1984): Wives and work: consequences of the sex-role revolution. *Population and Development Review*, 10: 397–417.
- DiMaggio, P. –J. Mohr (1985): Cultural capital, educational attainment, and marital selection. *American Journal of Sociology*, 90: 1231–1258.
- Haller, M. (1981): Marriage, women, and social stratification: a theoretical critique. *American Journal of Sociology*, 86: 766–795.
- Harcza I. –Kulcsár R. (1986): *Társadalmi mobilitás és presztízs*. Budapest: KSH
- Hendrickx, J. (1994): *The analysis of religious assortative mating: an application of design techniques for categorical models*. PhD thesis, University of Nijmegen, 312.
- Hout, M. (1982): The association between husbands' and wives' occupations in two-earner families. *American Journal of Sociology*, 88: 397–409.
- Hunt, T. C. (1940): Occupational status and marriage selection. *American Sociological Review*, 5: 495–505.
- Jacobs, J. J. –F. Furstenberg (1986): Changing places: conjugal careers and women's marital mobility. *Social Forces*, 64: 714–732.
- Jones, F. L. (1987): Marriage patterns and the stratification system: trends in educational homogamy since the 1930s. *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 23: 185–198.
- Kalmijn, M. (1991): Status homogamy in the United States. *American Journal of Sociology*, 97: 496–523.
- Kalmijn, M. (1998): Inter-marriage and homogamy: causes, patterns, trends. *Annual Review of Sociology*, 24: 395–421.

- Kalmijn, M.–H. Flap (2001): Assortative meeting and mating: Uneintended consequences of organized settings for partner choices. *Social Forces*, 79: 1289–1312.
- Kulcsár R. (1978): A házasság mint a társadalmi átrétegződés egyik „csatornája”. *Statisztikai Szemle*, 56: 516–631.
- Lewis, S. K.–V. K. Oppenheimer (2000): Educational assortative mating across marriage markets: non-hispanic whites in the United States. *Demography*, 37: 29–40.
- Lipset, M. S.–R. Bendix (1959): *Social mobility in industrial society*. London: Heinemann
- Mare, R. (1991): Five decades of educational assortative mating. *American Sociological Review*, 56: 15–32.
- Merton, R. K. (1976) [1944]: Inter marriage and the social structure. In Merton R. K.: *Sociological Ambivalence and Other Essays*. New York: The Free Press. 217–250.
- Róbert P. (1991): Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. *Szociológiai Szemle*, 1: 59–85.
- Sorokin, P. (1927): *Social and Cultural Mobility*. New York: Free Press
- Szél T. (1933): A vegyes házasság. *Magyar Statisztikai Szemle*, 10: 706–718.
- Thirring G. (1898): *Budapest Székes Főváros Statisztikai Évkönyve, 1895 és 1896*. Budapest Székes Főváros Statisztikai Hivatala, 425.
- Uunk, W. J. G. (1996): *Who marries whom? The role of social origin, education and hih culture in mate selection of industrial societies during the thwentieth century*. Nijmegen: University of Nijmegen (dissertation)
- Uunk, W. J. G.–H. B. G. Ganzeboom–P. Róbert (1996): Bivariate and multivariate scaled association models. An application to homogamy of social origin and education in Hungary between 1930 and 1979. *Quality and Quantity*, 30: 323–343.
- Ultee, W. C.–R. Luijkx (1990): Educational heterogamy and father-to-son occupational mobility in 23 industrial nations. *European Sociological Review*, 6: 125–149.
- Vukovich Gy. (1962): A három alapvető társadalmi réteg házassági mobilitása. *Demográfia*, 5: 288–314.
- Yamaguchi, K. (1991): *Event History Analysis*. Newbury Park: Sage



## Táblázatok és ábrák

## 1. táblázat

## A magyarázó változók tartalma

| Változó                                          | Leírás                                                                                                                                                                                                                                               |
|--------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Statikus változók</b>                         |                                                                                                                                                                                                                                                      |
| Történeti periódus <sup>1</sup>                  | 9 kétértékű változó, amely az „1” értéket veszi fel az 1940–44 közötti, az 1945–49 közötti, az 1950–54 közötti, az 1955–59 közötti, az 1960–64 közötti, az 1970–74 közötti, az 1975–79 közötti, az 1980–84 közötti és az 1985–92 közötti időszakban. |
| Származás                                        | Az apa iskolai végzettsége a kérdezett 14-18 éves korában az elvégzett osztályok számával mérve (ha ebben az életkori szakaszban hiányzott az apára vonatkozó információ, akkor azt az anya iskolázottságával helyettesítettük).                     |
| Nemzedékek közötti mobilitás <sup>2</sup>        | 2 kétértékű változó, amely az „1” értéket veszi fel akkor, ha a kérdezett apjához képest magasabb, illetve alacsonyabb iskolai végzettséget szerzett.                                                                                                |
| <b>Dinamikus változók</b>                        |                                                                                                                                                                                                                                                      |
| Életkor <sup>3</sup>                             | 11 kétértékű változó, amely az „1” értéket veszi fel, ha a kérdezett 14–15 éves, 16–17 éves, 18–19 éves, 22–23 éves, 24–25 éves, 26–27 éves, 28–29 éves, 30–31 éves, 32–33 éves, 34–35 éves, 36–40 éves.                                             |
| Az iskola befejezése óta eltelt idő <sup>4</sup> | 9 kétértékű változó, amely az „1” értéket veszi fel, ha a nappali tagozatos képzés befejezése óta 1–2 év, 3–4 év, 5–6 év, 7–8 év, 9–10 év, 11–12 év, 13–14 év és 15–x év telt el.                                                                    |
| Iskolai végzettség <sup>5</sup>                  | A kérdezett iskolai végzettsége kategoriális változóval kódolva:<br>1) legfeljebb általános iskola, 2) szakmunkásképző, 3) középiskola, 4) főiskola, 5) egyetem.                                                                                     |
| Házassági piac <sup>6</sup>                      | A hajadon nők és a nőtlen férfiak egymáshoz viszonyított aránya fentebbi történeti periódusokban, meghatározott életkori csoportokban (14–19, 20–24, 25–29, 30–34, 35–39 évesek) iskolai végzettség szerint                                          |

<sup>1</sup> Referenciakategória: 1965–69 közötti időszak.<sup>2</sup> Referenciakategória: immobílok (a kérdezett és az apja iskolázottsága azonos).<sup>3</sup> Referenciakategória: 20–21 évesek.<sup>4</sup> Referenciakategória: még tanul; a nőknél, ha az iskola elvégzése óta 10 évnél hosszabb idő telt el, ezt egyetlen kategóriával jelöljük, mivel az események alacsony száma nem teszi lehetővé a férfiakéhoz hasonló részletesebb elemzést.<sup>5</sup> Referenciakategória: legfeljebb általános iskolát végzett.<sup>6</sup> A mutatókat az 1983. és az 1992. évi társadalmimobilitás-felvétel összmásolt adatbázisa alapján számítottuk ki.

## 2. táblázat

Házassági esélyek a partner iskolázottsága szerint, 1914–78 között születettek, férfiak  
(az eseménytörténeti elemzés eredményei – multinomiális logisztikus regressziós együtthatók)

| Magyarázó változók                      | A feleség iskolázottsága |                 |             |           |           |
|-----------------------------------------|--------------------------|-----------------|-------------|-----------|-----------|
|                                         | Általános iskola         | Szakmunkásképző | Középiskola | Főiskola  | Egyetem   |
| <b>Életkor</b>                          |                          |                 |             |           |           |
| 14–15                                   | -5,189***                | -5,508***       | -5,615***   | -8,674*** | -9,660*** |
| 16–17                                   | -2,881***                | -3,708***       | -5,297***   | -7,904*** | -8,824*** |
| 18–19                                   | -0,997***                | -0,953***       | -1,482***   | -2,901*** | -3,863*** |
| 20–21 (ref.)                            | (0,000)                  | (0,000)         | (0,000)     | (0,000)   | (0,000)   |
| 22–23                                   | 0,681***                 | 0,533***        | 0,801***    | 1,282***  | 2,542***  |
| 24–25                                   | 1,175***                 | 1,137***        | 1,266***    | 1,667***  | 3,417***  |
| 26–27                                   | 1,149***                 | 0,981***        | 1,234***    | 1,735***  | 3,920***  |
| 28–29                                   | 0,990***                 | 0,623***        | 1,069***    | 1,433***  | 3,712***  |
| 30–31                                   | 0,845***                 | 0,411**         | 0,939***    | 1,331***  | 3,651***  |
| 32–33                                   | 0,574***                 | 0,173           | 0,709***    | 0,928***  | 3,517***  |
| 34–36                                   | 0,331                    | -0,342          | 0,384*      | 0,642*    | 3,446*    |
| 36–40                                   | -0,144***                | -0,864***       | -0,054      | 0,243     | 2,395     |
| <b>Az iskola bef. óta eltelt idő</b>    |                          |                 |             |           |           |
| iskolába jár (ref.)                     | (0,000)                  | (0,000)         | (0,000)     | (0,000)   | (0,000)   |
| 1–2 év                                  | 0,717***                 | 0,460***        | 0,626***    | 0,417***  | 0,097*    |
| 3–4 év                                  | 0,798***                 | 0,996***        | 0,862***    | 0,443***  | 0,023     |
| 5–6 év                                  | 0,865***                 | 0,999***        | 0,973***    | 0,348*    | -0,437    |
| 7–8 év                                  | 0,868***                 | 0,860***        | 0,896***    | 0,290     | -0,277    |
| 9–10 év                                 | 0,912***                 | 0,772***        | 0,780***    | 0,285     | -0,249    |
| 11–12 év                                | 0,859***                 | 0,733***        | 0,653***    | 0,202     | -0,138    |
| 13–14 év                                | 0,824***                 | 0,729***        | 0,568***    | 0,199     | -0,061    |
| 15–x év                                 | 0,745***                 | 0,687***        | 0,497***    | 0,134     | -0,043    |
| <b>Iskolázottság</b>                    |                          |                 |             |           |           |
| legfeljebb általános (ref.)             | (0,000)                  | (0,000)         | (0,000)     | (0,000)   | (0,000)   |
| szakmunkásképző                         | -0,259***                | 0,903***        | 1,085***    | 1,402***  | 1,709***  |
| középiskola                             | -1,233***                | 0,108           | 1,815***    | 3,042***  | 3,328***  |
| főiskola                                | -1,855***                | -0,680***       | 1,748***    | 4,125***  | 3,364***  |
| egyetem                                 | -2,257***                | -1,273***       | 1,729***    | 3,480***  | 5,474***  |
| <b>Apa iskolázottsága (osztályszám)</b> | -0,070***                | -0,048*         | 0,015*      | 0,056*    | 0,067***  |
| <b>Házassági piac összetétele</b>       | 0,028                    | 0,068***        | 0,040*      | 0,019     | 0,011     |
| <b>Periódus</b>                         |                          |                 |             |           |           |
| 1940–44                                 | -0,231***                | -1,883***       | -1,788***   | -3,196*   | -2,852*** |
| 1945–49                                 | -0,133                   | -0,777***       | -1,514***   | -2,197**  | -1,345*** |
| 1950–54                                 | -0,044                   | -0,557***       | -1,109***   | -1,182*** | -1,000*** |
| 1955–59                                 | 0,243***                 | -0,464***       | -0,637***   | -0,968*** | -0,800*** |
| 1960–64                                 | 0,214***                 | -0,344***       | -0,379***   | -0,415*   | -0,396*   |
| 1965–69 (ref.)                          | (0,000)                  | (0,000)         | (0,000)     | (0,000)   | (0,000)   |
| 1970–74                                 | 0,102                    | 0,202***        | 0,063       | 0,072*    | 0,213     |
| 1975–79                                 | -0,368***                | 0,229*          | 0,017       | 0,226*    | 0,276     |
| 1980–84                                 | -0,928***                | 0,179*          | 0,045       | 0,091*    | -0,600*   |
| 1985–92                                 | -0,976***                | 0,174           | 0,014       | 0,034     | -0,771*   |
| Konstans                                | -3,128***                | -5,180***       | -5,709***   | -8,672*** | -11,92*** |
| Események száma                         | 9438                     | 2113            | 3950        | 691       | 397       |

Referencia: nem köt házasságot; -2 log-likelihood = 30300,651; az epizódok száma: 265888;

a szabadságfok: 170; szignifikancia: \*  $p < 0,05$ , \*\*  $p < 0,01$ , \*\*\*  $p < 0,001$ .

## 3. táblázat

Házassági esélyek a potenciális partner iskolázottsága szerint,  
1914-78 között születettek, nők (az eseménytörténeti elemzés eredményei – multinomiális  
logisztikus regressziós együtthatók)

| Magyarázó változók                      | A férj iskolázottsága |                 |             |           |           |
|-----------------------------------------|-----------------------|-----------------|-------------|-----------|-----------|
|                                         | Általános iskola      | Szakmunkásképző | Középiskola | Főiskola  | Egyetem   |
| <b>Életkor</b>                          |                       |                 |             |           |           |
| 14–15                                   | -3,130***             | -4,185***       | -4,270***   | -4,652*** | -4,210*** |
| 16–17                                   | -1,318***             | -1,628***       | -1,957***   | -2,618*** | -3,161*** |
| 18–19                                   | -0,322***             | -0,307***       | -0,485***   | -0,889*** | -1,387*** |
| 20–21 (ref.) *                          | (0,000)               | (0,000)         | (0,000)     | (0,000)   | (0,000)   |
| 22–23                                   | -0,131***             | -0,127***       | 0,137*      | 0,706***  | 0,984***  |
| 24–25                                   | -0,312***             | -0,369***       | 0,019       | 0,560***  | 1,292***  |
| 26–27                                   | -0,652***             | -0,640***       | -0,122      | -0,030    | 1,026***  |
| 28–29                                   | -0,815***             | -1,293***       | -0,217      | -0,165    | 0,874***  |
| 30–31                                   | -1,346***             | -1,488***       | -0,710**    | -0,422    | 0,824***  |
| 32–33                                   | -1,441***             | -1,536***       | -0,911***   | -0,575    | 0,693***  |
| 34–36                                   | -1,695***             | -2,617***       | -0,992***   | -1,026*   | -0,035    |
| 36–40                                   | -2,041***             | -2,954***       | -1,994***   | -1,304*   | -0,251    |
| <b>Az iskola bef. óta eltelt idő</b>    |                       |                 |             |           |           |
| iskolába jár (ref.)                     | (0,000)               | (0,000)         | (0,000)     | (0,000)   | (0,000)   |
| 1–2 év                                  | 1,256***              | 1,095***        | 1,071***    | 0,506***  | 0,211***  |
| 3–4 év                                  | 1,460***              | 1,215***        | 1,235***    | 0,482***  | 0,080     |
| 5–6 év                                  | 1,564***              | 1,075***        | 1,009***    | 0,073     | -0,230    |
| 7–8 év                                  | 1,754***              | 1,074***        | 0,846***    | -0,257    | -0,236    |
| 9–10 év                                 | 1,731***              | 1,055***        | 0,768***    | -0,311    | -0,419    |
| 11–x év                                 | 1,722***              | 1,027***        | 0,653***    | -0,423    | -0,501*   |
| <b>Iskolázottság</b>                    |                       |                 |             |           |           |
| legfeljebb általános (ref.)             | (0,000)               | (0,000)         | (0,000)     | (0,000)   | (0,000)   |
| szakmunkásképző                         | -0,922***             | 0,341*          | 0,836***    | 0,603***  | 0,078     |
| középiskola                             | -1,569***             | -0,407***       | 1,132***    | 1,654***  | 1,310***  |
| főiskola                                | -3,001***             | -2,137***       | 0,696***    | 2,651***  | 1,196***  |
| egyetem                                 | -4,775***             | -4,386***       | -0,463*     | 0,963***  | 2,939***  |
| <b>Apa iskolázottsága (osztályszám)</b> | -0,098***             | -0,058***       | 0,002       | 0,041***  | 0,067***  |
| <b>Házassági piac összetétele</b>       | 0,009                 | 0,047*          | 0,018*      | 0,001     | 0,008     |
| <b>Periódus</b>                         |                       |                 |             |           |           |
| 1940–44                                 | -0,991***             | -2,165***       | -1,431***   | -0,682*   | -0,010    |
| 1945–49                                 | -0,574***             | -1,663***       | -1,179***   | -0,497*   | -0,040    |
| 1950–54                                 | -0,264***             | -1,247***       | -0,591***   | -0,343**  | -0,027    |
| 1955–59                                 | -0,028                | -0,979***       | -0,457***   | -0,217**  | -0,029    |
| 1960–64                                 | -0,006                | -0,606***       | -0,263***   | -0,216**  | -0,013    |
| 1965–69 (ref.)                          | (0,000)               | (0,000)         | (0,000)     | (0,000)   | (0,000)   |
| 1970–74                                 | -0,114                | 0,360***        | 0,052       | 0,077*    | 0,187     |
| 1975–79                                 | -0,291***             | 0,576***        | 0,111*      | 0,216*    | 0,301*    |
| 1980–84                                 | -0,483***             | 0,423***        | 0,069       | 0,038*    | -0,046*   |
| 1985–92                                 | -0,554***             | 0,099           | 0,045       | -0,314*   | -0,347*   |
| <b>Konstans</b>                         | -2,751***             | -2,969***       | -4,458***   | -6,668*** | -6,776*** |
| <b>Események száma</b>                  | 7643                  | 4982            | 2957        | 713       | 961       |

Referencia: nem köt házasságot; -2 log-likelihood = 25724,494; az epizódok száma: 219414;

a szabadságfok: 155; szignifikancia: \* p<0,05, \*\* p<0,01, \*\*\* p<0,001.



## 4. táblázat

A homogám, felfelé és a lefelé irányuló házasságkötés társadalmi meghatározói, 1914-78 között születettek, férfiak (az eseménytörténeti elemzés eredményei – logisztikus regressziós együtthatók)

|                                        | Felfelé   | Homogámia | Lefelé    |
|----------------------------------------|-----------|-----------|-----------|
| <b>Életkor</b>                         |           |           |           |
| 14-15                                  | -4,942*** | -5,059*** | -7,920*** |
| 16-17                                  | -4,405*** | -3,113*** | -2,878*** |
| 18-19                                  | -1,224*** | -1,070*** | -1,088*** |
| 20-21 (ref.)                           | (0,000)   | (0,000)   | (0,000)   |
| 22-23                                  | 0,785***  | 0,704***  | 0,727***  |
| 24-25                                  | 1,183***  | 1,165***  | 1,240***  |
| 26-27                                  | 1,200***  | 1,112***  | 1,294***  |
| 28-29                                  | 0,982***  | 0,854***  | 1,032***  |
| 30-31                                  | 0,987***  | 0,552***  | 1,081***  |
| 32-33                                  | 0,579*    | 0,296**   | 0,851***  |
| 34-35                                  | 0,241     | 0,102     | 0,441*    |
| 36-40                                  | -0,146*** | -0,481*** | 0,056     |
| <b>Iskola elvégzése óta eltelt idő</b> |           |           |           |
| iskolába jár (ref.)                    | (0,000)   | (0,000)   | (0,000)   |
| 1-2 év                                 | 0,409*    | 0,659***  | 0,634***  |
| 3-4 év                                 | 0,817***  | 0,883***  | 0,845***  |
| 5-6 év                                 | 0,847***  | 0,949***  | 0,853***  |
| 7-8 év                                 | 0,820***  | 0,913***  | 0,723***  |
| 9-10 év                                | 0,666***  | 0,948***  | 0,750***  |
| 11-12 év                               | 0,665**   | 0,872***  | 0,764***  |
| 13-14 év                               | 0,517*    | 0,794***  | 0,583***  |
| 15-x év                                | 0,229     | 0,742***  | 0,509***  |
| <b>Iskolázottság</b>                   |           |           |           |
| max. általános                         | 0,509***  | 0,213***  | —         |
| szakmunkásképző                        | 0,913***  | -0,766*** | 0,525***  |
| középiskola (ref.)                     | (0,000)   | (0,000)   | (0,000)   |
| főiskola                               | -0,399*   | -0,302*** | 0,763***  |
| egyetem                                | —         | 0,319***  | 0,789***  |
| <b>Nemzedékek közötti mobilitás</b>    |           |           |           |
| felfelé mobil                          | -0,246*** | -0,229*** | 0,252*    |
| nem mobil (ref.)                       | (0,000)   | (0,000)   | (0,000)   |
| lefelé mobil                           | 0,381***  | -0,169**  | -0,515*** |
| <b>Időszak</b>                         |           |           |           |
| 1940-44                                | -3,314*** | -0,632*** | -0,189    |
| 1945-49                                | -1,969*** | -0,252*** | 0,093     |
| 1950-54                                | -1,433*** | -0,086*   | 0,210     |
| 1955-59                                | -0,981*** | -0,045    | 0,056     |
| 1960-64                                | -0,508*** | -0,075    | 0,870     |
| 1965-69 (ref.)                         | (0,000)   | (0,000)   | (0,000)   |
| 1970-74                                | 0,031     | -0,107    | 0,143*    |
| 1975-79                                | 0,039     | -0,117    | -0,200*** |
| 1980-84                                | -0,296*** | -0,480*** | -0,696*** |
| 1985-92                                | -0,393*** | -0,499*** | -0,629*** |
| Konstans                               | -5,226*** | -3,753*** | -4,644*** |
| -2 log-likelihood                      | 24005,88  | 66230,64  | 31617,09  |
| Szabadságfok                           | 33        | 34        | 33        |
| Események száma                        | 2690      | 9557      | 4340      |
| Epizódok száma                         | 253898    | 261217    | 255525    |

Referencia: nem köt házasságot; szignifikancia: \*  $p < 0,05$ , \*\*  $p < 0,01$ , \*\*\*  $p < 0,001$ .

## 5. táblázat

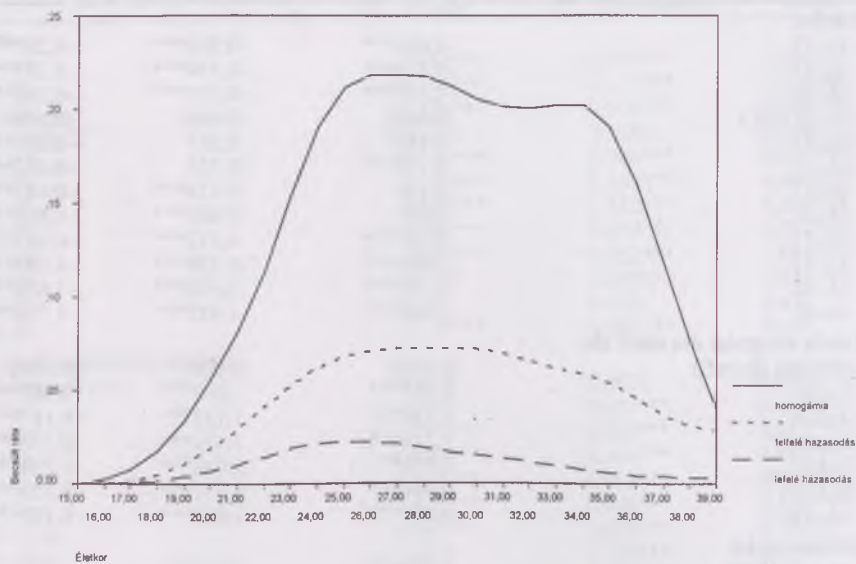
A homogám, felfelé és a lefelé irányuló házasságkötés társadalmi meghatározói,  
1914-78 között születettek, nők  
(az eseménytörténeti elemzés eredményei – logisztikus regressziós együtthatók)

|                                        | Felfelé   | Homogámia | Lefelé    |
|----------------------------------------|-----------|-----------|-----------|
| <b>Életkor</b>                         |           |           |           |
| 14–15                                  | -3,846*** | -3,526*** | -3,217*** |
| 16–17                                  | -1,478*** | -1,534*** | -1,275*** |
| 18–19                                  | -0,447*** | -0,390*** | -0,216*** |
| 20–21 (ref.)                           | (0,000)   | (0,000)   | (0,000)   |
| 22–23                                  | 0,181*    | 0,015     | -0,239*** |
| 24–25                                  | 0,190***  | -0,125    | -0,452*** |
| 26–27                                  | -0,185    | -0,424*** | -0,643*** |
| 28–29                                  | -0,254    | -0,689*** | -0,803*** |
| 30–31                                  | -0,704*** | -1,112*** | -0,931*** |
| 32–33                                  | -0,806*** | -1,138*** | -1,245*** |
| 34–35                                  | -1,747*** | -1,610*** | -1,674*** |
| 36–40                                  | -1,969*** | -1,925*** | -1,774*** |
| <b>Iskola elvégzése óta eltelt idő</b> |           |           |           |
| iskolába jár (ref.)                    | (0,000)   | (0,000)   | (0,000)   |
| 1–2 év                                 | 0,855***  | 1,009***  | 0,085**   |
| 3–4 év                                 | 1,110***  | 1,123***  | 0,117**   |
| 5–6 év                                 | 1,233***  | 1,159***  | 0,272***  |
| 7–8 év                                 | 0,915***  | 1,088***  | 0,224***  |
| 9–10 év                                | 0,841***  | 1,072***  | 0,213***  |
| 11–x év                                | 0,644***  | 1,034***  | 0,199***  |
| <b>Iskolázottság</b>                   |           |           |           |
| max. általános                         | 0,983***  | 0,577***  | –         |
| szakmunkásképző                        | 0,416***  | 0,509***  | -0,349*** |
| középiskola (ref.)                     | (0,000)   | (0,000)   | (0,000)   |
| főiskola                               | 0,166     | -0,118    | 0,482***  |
| egyetem                                | –         | 0,623***  | -0,133    |
| <b>Nemzedékek közötti mobilitás</b>    |           |           |           |
| felfelé mobil                          | -0,119    | -0,031    | 0,785***  |
| nem mobil                              | (0,000)   | (0,000)   | (0,000)   |
| lefelé mobil                           | 0,073*    | -0,509*** | -0,743*** |
| <b>Időszak</b>                         |           |           |           |
| 1940–44                                | -1,863*** | -0,854*** | -0,644*** |
| 1945–49                                | -1,457*** | -0,477*** | -0,423*** |
| 1950–54                                | -0,965*** | -0,205*** | -0,205*** |
| 1955–59                                | -0,726*** | -0,016    | -0,145*** |
| 1960–64                                | -0,367*** | -0,056    | 0,015     |
| 1965–69 (ref.)                         | (0,000)   | (0,000)   | (0,000)   |
| 1970–74                                | 0,273***  | 0,096*    | 0,009     |
| 1975–79                                | 0,195***  | 0,087     | -0,113*** |
| 1980–84                                | -0,146*   | -0,201*** | -0,658*** |
| 1985–92                                | -0,278*** | -0,441*** | -1,092*** |
| <b>Konstans</b>                        | -4,054*** | -3,272*** | -1,792*** |
| -2 log-likelihood                      | 6599,49   | 1012,72   | 14212,79  |
| Szabadságfok                           | 31        | 32        | 31        |
| Események száma                        | 4739      | 9895      | 16328     |
| Epizódok száma                         | 185758    | 191412    | 196982    |

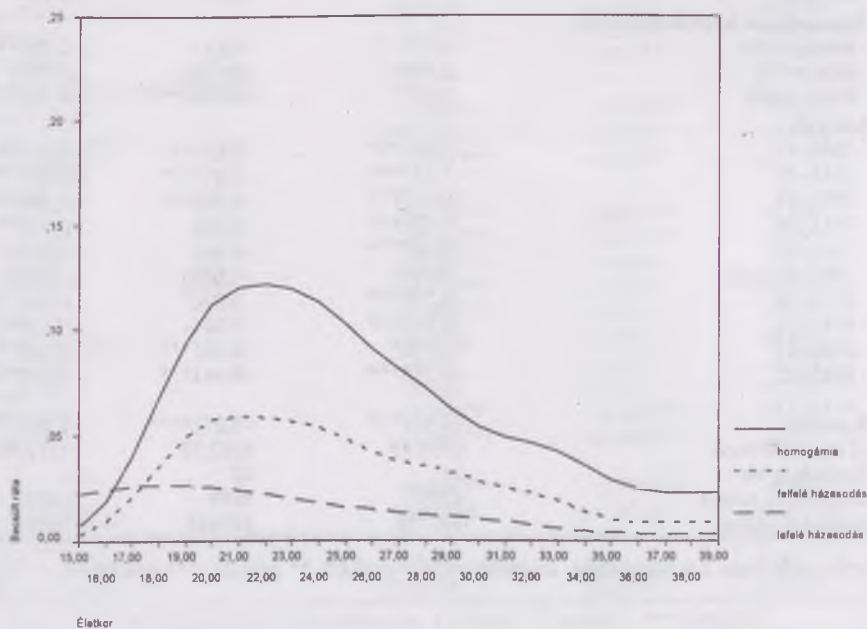
Referencia: nem köt házasságot; szignifikancia: \*  $p < 0,05$ , \*\*  $p < 0,01$ , \*\*\*  $p < 0,001$

## 1. ábra Az apjukhoz képest immobil személyek becsült házassági esélyei

Férfiak



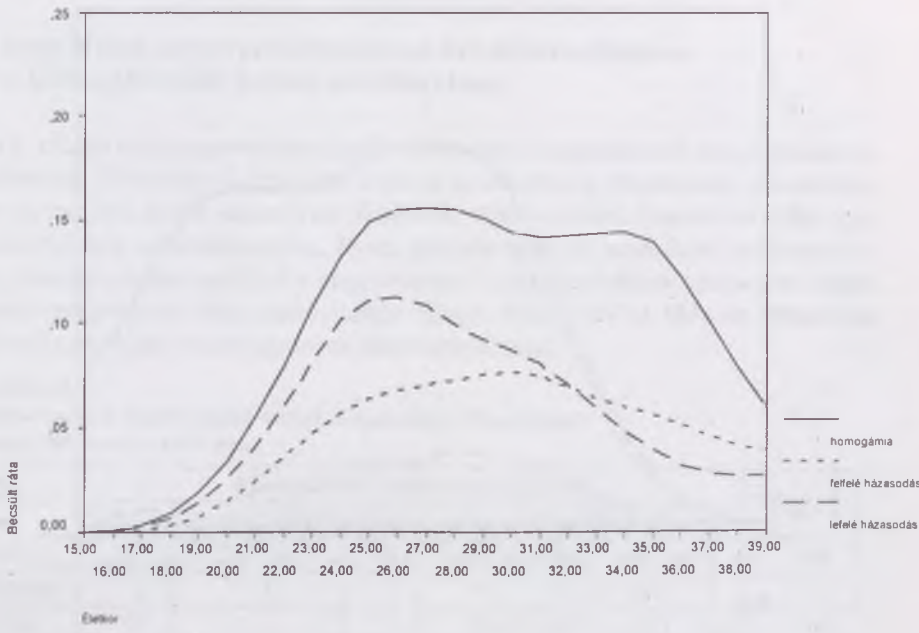
Nők



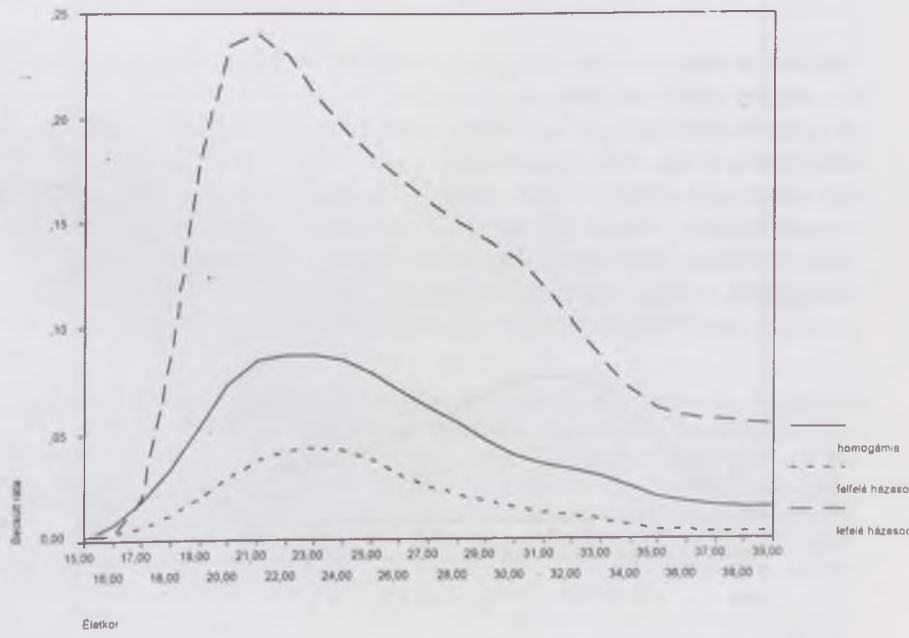


2. ábra Az apjukhoz képest felfelé mobil személyek becsült házassági esélyei

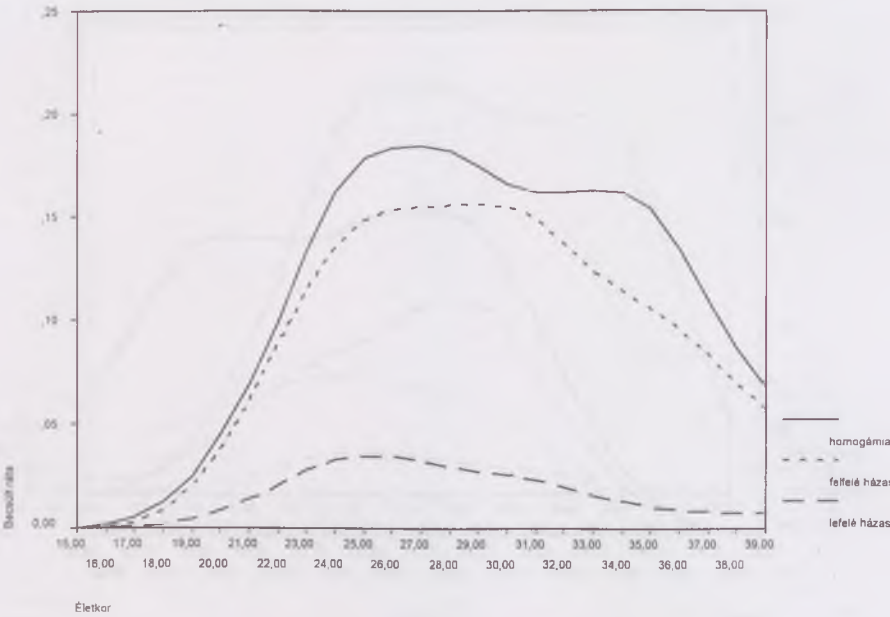
Férfiak



Nők



3. ábra Az apjukhoz képest lefelé mobil személyek becsült házassági esélyei  
Férfiak



Nők

